

KULTURA ŽYDOWSKA
NA POGRANICZU POLSKO-CZESKIM

ŽIDOVSKÁ KULTURA
NA POLSKO-ČESKÉM POHRANIČÍ

SPIS TREŚCI / OBSAH

ZARYS HISTORYCZNY KULTURY ŻYDOWSKIEJ I JEJ ZABYTKIW JELENIEJ GÓRZE	3	VÝBĚR Z HISTORIE ŽIDOVSKÉ KULTURY A JEJÍ PAMÁTKY V JELENÍ HOŘE
ŚLADEM ŻYDOWSKICH ZABYTKÓW CZESKIEGO RAJU	18	ZA ŽIDOVSKÝMI PAMÁTKAMI ČESKÉHO RÁJE
FESTIWAL KULTURY ŻYDOWSKIEJ 10-12 SIERPNIĄ 2012	24	FESTIVAL ŽIDOVSKÉ KULTURY 10.–12. SRPEN 2012
FESTIWAL KULTURY ŻYDOWSKIEJ 8 CZERWCA 2013	31	FESTIVAL ŽIDOVSKÉ KULTURY 8. ČERVNA 2013
O SKARBIE ŻYDOWSKIM	39	O ŽIDOVSKÉM POKLADU

Fotografie / Fotografie
Kazimierz Piotrowski (fotografie zabytków polskich / fotografie polskich památek)
Ad Rem (fotografie z Festiwalu 2013 r. / fotografie z Festivalu v roku 2013)
Archiwum Miasta Jelenia Góra (fotografie z Festiwalu 2012 r. / fotografie z Festivalu v roce 2012)
oraz / a
Bohumil Jakoubě (fotografie zabytków českých / fotografie českých památek)
(Zdjecia pochodzą z kalendarza „Zabytki żydowskie na pograniczu czesko-polskim” /
fotografie pochází z nástěnného kalendáře o „židovských památkách na polsko-českém pohraničí”)

Wydano na zlecenie Urzędu Miasta w Jeleniej Górze / Tisk na objednávku Městského úřadu v Jelení Hoře

ISBN 978-83-64313-00-4

ZARYS HISTORYCZNY KULTURY ŻYDOWSKIEJ I JEJ ZABYTKI W JELENIEJ GÓRZE

Historia Żydów w Jeleniej Górze ściśle wiąże się z tym co działo się z tym narodem w całej Europie. Po powstaniach żydowskich przeciwko cesarstwu rzymskiemu w I i II wieku naszej ery i ich klęskach, Rzym wymordował wielu z nich i zlikwidował państwo żydowskie. Ci co przeżyli zostali wygnani z Palestyny i aż do 1948 roku Żydzi nie mieli swego państwa. Powoli rozprzestrzeniaли się po Europie, nie asymilując się, mieszkając w skupiskach tworząc getta. Państwa w których się osiedlali byli różnie traktowani, ale zawsze uważani byli za obcych. Często też bywali obarczani winą za różne nieszczęścia i z tego tytułu szykanowani, grabieni a nawet mordowani.

Naród wybrany nie mógł osiedlić się na stałe w krajach niemieckich. Następna emigracja związana była z atakami z różnych stron, zarówno ze strony katolików, kalwinów jak i luteranów. Papież Paweł VI w połowie XV wieku przedstawił i rozprzestrzenił system gett w miastach chrześcijańskich, które miały za zadanie odizolowywanie Żydów od innych społeczności, tworzono odrębne osiedla często z własnymi murami. Należy, jednak zaznaczyć, że owe skupiska miały charakter otwarty

VÝBĚR Z HISTORIE ŽIDOVSKÉ KULTURY A JEJÍ PAMÁTKY V JELENÍ HOŘE

Dějiny Židů v Jelení Hoře jsou přímo spojené s událostmi, které doprovázely tento národ po celé Evropě. Po židovských vzpourách proti římskému císařství v 1. a 2. století našeho letopočtu a jejich porážce, Řím vyvraždil mnoho příslušníků židovského národa a zrušil židovský stát. Přeživší zůstali vyhnaní s Palestiny a do roku 1948 Židé neměli svou vlast. Pomalu se šířili Evropou, bez asimilace, bydleli v seskupeních a vytvářeli ghetta. Ve státech, ve kterých si našli bydliště, se s nimi různě zacházelo, ale vždy byli považováni za cizince. Často také byli shledáni vinnými za různá neštěstí a z toho důvodu šikanováni, okrádání a také vyvražďování.

Příslušníci vyvoleného národa se nemohli osídlit natrvalo na území německých států. Následná emigrace byla spojená s útoky z různých stran, jednak ze strany katolíků, jednak kalvinistů a luteránů. Papež Pavel VI v polovině 15. století představil a rozšířil systém ghett v křesťanských městech, které měly za úkol izolovat Židy před dalšími společenstvími. Byly vytvářené oddělená sídliště, často vybavené vlastními zdmi. Je třeba zdůraznit, že zmíněná seskupení měla otevřenou

i dobrowolny podobnie jak getta innych grup społecznych np. Ormian. Naród ten wybierał nowe miejsca na osadnictwo nie zważając nawet na historie relacji Żydów ze społecznościami krajów niemieckich. Była ona dość przykra, już w Trewirze, Moguncji, Kolonii czy podczas pierwszej i drugiej Wyprawy Krzyżowej dochodziło do pogromu Żydów, zabijano ich za judaizm, nie pozwalano na trwanie przy swojej tradycyjnej wierze i przymuszano do przyjmowania chrztu.

Żydzi pojawili się w Jeleniej Górze prawdopodobnie już w pierwszej połowie XIV w. Wówczas osiedlili się przy obecnej ul. Szkolnej, która wówczas nosiła nazwę Żydowskiej, czyli Judengasse. Przy tej ulicy istniał z pewnością dom modlitwy. Kres średniowiecznej społeczności żydowskiej w Jeleniej Górze nastąpił w XV w., kiedy to Żydzi zostali wypędzeni z wielu miast śląskich, w tym z Jeleniej Góry. Ponownie osiedlili się w mieście dopiero w XVIII w. W 1797 r. w mieście mieszkały trzy osoby wyznania mojżeszowego. Dynamiczny rozwój gminy żydowskiej nastąpił w XIX w., po wejściu w życie Edyktu emancypacyjnego z 1812 r., zapewniającego Żydom równouprawnienie. W tym roku odnotowano w mieście 35 Żydów. Pierwszym przewodniczącym gminy żydowskiej był Meier Berkowitz.

Według przewodnika wydanego przez zarządy gmin wyznaniowych żydowskich w Niemczech w 1932 r. Gmina Synagoga w Jeleniej Górze liczyła ok. 360 członków, w tym 90 członków rzeźmych. Gminę jeleniogórską tworzyli nie tylko mieszkańcy stolicy regionu, ale także okolicznych miejscowości – Jagniątkowa (Agnietendorf), Karpacza (Krummhübel), Kowar (Schmiedeberg), Sobieszowa (Hermsdorf), Szklarskiej Poręby (Schreiberhau), Świerzawy (Schönau a. d. Kazbach) i Wojkowa (Hohenwiese). W tym okresie przewodniczącym

a dobrowolnou povahu, stejně jako ghetta dalších společenských skupin např. Arménů. Tento národ si zvolil nové místa k osídlení bez ohledu na historické vztahy Židů se společenstvími německých států. Tohle byla docela hořká zkušenost, už v Trevíru, Mohuči, Kolíně nad Rýnem nebo během 1. a 2. Křížové cesty docházelo k pohromě Židů, byli vražděni za judaismus, nedovolováno jim trvat u tradiční víry a byli donucováni přijmout křest.

Židé se v Jelení Hoře objevovali pravděpodobně, už v první polovině 14. století. V té době si nacházeli bydliště u dnešní ulice školní, která tehdy se jmenovala židovská, tj. Judengasse. U této ulice určitě existoval modlitební dům. Konec středověkého židovského společenství v Jelení Hoře nastal v 15. století, kdy byli Židé vyhoštěni z mnoha slezských měst, včetně Jelení Hory. Opět se osídlili v tomto městě teprve v 18. století. V roce 1797 ve městě bydlely tři osoby Mojžíšské víry. Dynamický rozvoj židovské obce začal emancipačním obdobím 19. století, na základě ediktu z roku 1812, který zajišťoval Židům rovné práva. V tomto roce ve městě byla zaznamenána přítomnost 35 Židů. Prvním předsedou židovské obce byl Meier Berkowitz.

Dle průvodce vydaného správou židovských religiálních obcí v Německu v roce 1932 Obec Synagoga w Jelení Hoře měla kolem 360 členů, včetně 90 reálných členů. Jelení Horskou obec tvořili nejen obyvatelé hlavního města regionu, ale také okolních obcí – Jagniątkowa (Agnietendorf), Karpacza (Krummhübel), Kowar (Schmiedeberg), Sobieszowa (Hermsdorf), Szklarskiej Poręby (Schreiberhau), Świerzawy (Schönau a. d. Kazbach) a Wojkowa (Hohenwiese). V této době předsedou společenství byl Eugen Sachs, a členy představenstva – Jean Hirschfeld, I. Głogowski a Simon Sachs.

wspólnoty był Eugen Sachs, a członkami zarządu – Jean Hirschfeld, I. Głogowski i Simon Sachs.

W czasie „Nocy Kryształowej” hitlerowskie bojówki zdemolowały synagogę, cmentarz oraz wiele sklepów i zakładów należących do Żydów. Do 1939 r. w mieście pozostało już tylko 67 żydowskich mieszkańców.

W latach 40-tych nazwiska jeleniogórskich i cieplickich Żydów pojawiają się w wykazach więźniów tzw. obozów przejściowych utworzonych dla Żydów z Dolnego Śląska w Tormersdorf, Grüssau i Riebzig. We wspólnocie mieszkalnej w Tormersdorf przebywali Elise Getzel z d. Landsberger i Albert Mertens, którzy w 1942 r. zostali deportowani do Terezina. W Grüssau przebywali Hermann Cohn, mieszkanka Cieplic - Else Engel, Alfred i Sabine Feder z d. Rosenstraus, Elise Cassel, Hugo Neubaur z Cieplic, Flora Sachs z d. Nothan i Hermann Walfisch z Cieplic. Większość z nich została w 1942 r. deportowana do Terezina, poza rodziną Feder, która 3 V 1942 r. została wywieziona do nieznanego obozu zagłady na wschodzie. W obozie Riebzig przebywali Margarete Glaser z d. Zernik – wywieziona do obozu zagłady oraz Eugen Herrstadt i Gertrud Lowitsch z d. Cassel – oboje deportowani w 1942 r. do Terezina[1.3]. Terezin nie był ich ostatnim miejscem pobytu – jeleniogórcy Żydzi zginęli w obozach koncentracyjnych Auschwitz, Treblince, Majdanku, Chełmnie nad Nerem, Sachsenhausen, Ravensbrück. Losy 42 z nich udało się odtworzyć na podstawie źródeł niemieckich.

Ludność Jeleniej Góry do 1939 roku				
Rok	Ogółem	Ewangelicy	Katolicy	Żydzi
1890	16.214	12.206	3.526	388
1925	28.673	21.993	5.776	266
1933	30.692	23.168	5.860	240
1939	32.764	23.982	6.422	70

V „Křišťálovou noc” hitlerovci demolovali synagogu, hřbitov a mnoho obchodů a závodů, které patřily Židům. Do roku 1939 ve městě zbylo jen 67 židovských obyvatel.

Ve čtyřicátých letech se jména Jeleno horských a teplických Židů objevují na seznamech vězňů tzv. dosavadních táborů vytvořených pro Židy z Dolního Slezska v Tormersdorf, Grüssau a Riebzig. Ve společenství obývajícím Tormersdorf se nachazeli Elise Getzel rodného příjmení Landsberger a Albert Mertens, kteří v roce 1942 zůstali deportovaní do Terezina. V Grüssau byl Hermann Cohn, obyvatelka Cieplic - Else Engel, Alfred a Sabine Feder rodného příjmení Rosenstraus, Elise Cassel, Hugo Neubaur z Cieplic, Flora Sachs rodného příjmení Nothan a Hermann Walfisch z Cieplic. Většina těchto osob byla v roce 1942 deportována do Terezina, kromě rodiny Feder, která 3. května 1942 byla odvezena k neznámému koncentračnímu táboru na východu. V táboře Riebzig byla Margarete Glaser rodného příjmení Zernik – transportovaná do vyhlašovacích táborů a Eugen Herrstadt a Gertrud Lowitsch rodného příjmení Cassel – deportovaní v roce 1942 do Terezina. Terezin nebyl posledním místem pobytu – Jeleni horští Židé zemřeli v koncentračních táborech Auschwitz, Treblinka, Majdanek, Chełmno nad Nerem, Sachsenhausen, Ravensbrück. Osudy 42 osob se na základě německých zdrojů podařilo rekonstruovat (příloha č. 1).

Obyvatelé Jelení Hory do roku 1939				
Rok	Celkem	Evangelíci	Katolíci	Židé
1890	16.214	12.206	3.526	388
1925	28.673	21.993	5.776	266
1933	30.692	23.168	5.860	240
1939	32.764	23.982	6.422	70

Po II wojnie światowej w Jeleniej Górze osiedliła się liczna społeczność Żydów polskich. Według danych archiwalnych na początku maja 1946 r. miasto zamieszkiwało 420 członków społeczności żydowskiej.

SZKOŁA ŻYDOWSKA PO 1945 ROKU

„Z dniem 11 września 1946 r. została uruchomiona przy Komitecie Żydowskim w Jeleniej Górze Powszechna Szkoła Żydowska.

Czynne są dwie klasy, trzecia i siódma.

Ilość uczniów wynosi 10, w tym dziewczynek 5 i chłopców 5. Szkoła mieści się w budynku Komitetu, zajmuje dwa pokoje. Nauczycieli jest dwóch.

Dzieci otrzymują dożywianie na równo z dziećmi Półinternatu. Nauka odbywa się codziennie za wyjątkiem niedziel w godz. od 9.30 do 14 z przerwą obiadową”

Przewodniczący Komitetu - Reiser
Sekretarz - Birnberg
Kierowniczka Szkoły - Glinowiecka
Jelenia Góra, dnia 11 września 1946 r.

Do 1948 roku wielu Żydów wyjechało poprzez obóz przesiedleńczy w Dzierżoniowie w wyniku działań organizacji syjonistycznych do ówczesnej Palestyny aby tam działać nad założeniem państwa Izrael. Druga grupa wyjechała po 1956 roku, a najwięcej osób pochodzenia żydowskiego wyjechało w wyniku represji po wydarzeniach marcowych w 1968 roku. Jeszcze na samym początku lat siedemdziesiątych dokonano ostatniego pochówku na cmentarzu żydowskim przy ulicy Sudeckiej.

Obecnie w Jeleniej Górze nie ma gminy żydowskiej. Żyje tu może kil-

Po 2. světové válce se na území Jelení Hory nastěhovalo mnoho polských Židů. Dle archivních údajů na začátku května roku 1946 ve městě bydlelo 420 členů židovské komunity.

ŽIDOVSKÁ ŠKOLA PO ROCE 1945

„Dne 11. září roku 1946 začala svou činnost Veřejná židovská škola zřizovaná Židovským výborem v Jelení Hoře.

Otevřené byly dvě třídy, třetí a sedmá.

Počet žáků je: 10, včetně 5 dívek a 5 kluků. Škola sídlí v budově Výboru, zaujímá dvě místnosti. Učitelé jsou dva.

Děti dostávají občerstvení stejně jako děti z dopoledního internátu. Výuka se koná denně kromě neděli od 9.30 do 14.00 hod. s přestávkou na oběd“

Předseda Výboru - Reiser
Tajemník - Birnberg
Ředitelka školy - Glinowiecka
Jelení Hora, dne 11. září 1946.

Do roku 1948 mnoho Židů odjelo skrz průchozí tábor v Dzierżoniowie v důsledku přesídlovacích aktivit sionistických sdružení do tehdejší Palestiny, za účelem zřízení státu Izrael. Druhá skupina odjela po roku 1956, a nejvíce osob židovského původu odjelo v důsledku represe po událostech března roku 1968. Ještě na začátku sedmdesátých let se konalo poslední pohřbení na židovském hřbitově u ulice Sudetské.

Současně v Jelení Hoře není židovská obec. Je možné, že

ka osob pochodzenia żydowskiego, ale nie przejawiają oni żadnej religijnej i środowiskowej zewnętrznej aktywności.

ORGANIZACJE DZIAŁAJĄCE NA TERENIE DZISIEJSZEJ JELENIEJ GÓRY:

- W pobliżu Jeleniej Góry, w Cieplicach (Bad Warmbrunn), przy obecnej ul. Oskara Langego, zlokalizowany był Żydowski Szpital Zdrojowy (Jüdisches Kurhospital).
- Na terenie Jeleniej Góry, przy ówczesnej Kaiser-Friedrich-Allee 5 (obecna ul. Glowackiego) funkcjonował także żydowski dom wypoczynkowy dla dzieci, który dysponował 33 miejscami. Zarządzała nim Loża z Berlina (Berliner Logen).
- Izraelski Związek Kobiet (Israelitischer Frauenverein) - działał przy gminie od 1887 r. do lat 40-tych XX w. Liczył 80 członkiń, a na jego czele stała Adele Hirschfeld.
- Izraelski Związek Pogrzebowy i Opieki nad Chorymi w Jeleniej Górze (Israelitischer Krankenpflege= und Beerdigung =Verein Hirschberg) – lata 30-te XX w.
- Komitet Żydowski – działający w mieście po II wojnie światowej.
- Kongregacja Wyznania Mojżeszowego – działająca w mieście po II wojnie światowej. Rozpoczęła swoją działalność w 26 VI 1946 r. Jej siedziba mieściła się przy ul. Morcinka 3, a jej ówczesnym przewodniczącym był Samuel Geller [1.1].

zde žije pár osob židovského původu, jenže neprojevují žádné náboženské zájmy a vnější aktivity v rámci prostředí.

ORGANIZACE AKTIVNÍ NA ÚZEMÍ DNEŠNÍ JELENÍ HORY:

- Poblíž Jelení Hory, v Cieplicích (Bad Warmbrunn), u dnešní ulice Oskara Langého, byla umístěná Židovská lázeňská nemocnice (Jüdisches Kurhospital).
- Na území Jelení Hory, u tehdejší Kaiser-Friedrich-Allee č.p. 5 (dnešní ulice Glowackého) uskutečňoval svou činnost také Židovský rekreační domov pro děti, který měl 33 ubytovacích míst. Byl zřízený Berlínskou loží (Berliner Logen).
- Izraelské sdružení žen (Israelitischer Frauenverein) – bylo aktivní u obce od roku 1887 až do čtyřicátých let 20. století. Mělo 80 členek, a sdružení vedla Adele Hirschfeld
- Izraelský svaz péče o nemocné a pohřební svaz v Jelení Hoře (Israelitischer Krankenpflege= und Beerdigung =Verein Hirschberg) – třicáté léta 20. století.
- Židovský výbor – fungující ve městě po 2. světové válce.
- Kongregace Mojžíšové víry – fungující ve městě po 2. světové válce. Zahájila svou činnost 26. 6. 1946. Její sídlo bylo u ulice Morcinka č.p. 3, a její dosavadním předsedou byl Samuel

W 1948 r. kongregacja liczyła jeszcze 504 członków[1.2]. Według stanu na 1950 r. kongregacja posiadała rabinę, rzeźnika, synagogę (zapewne dom modlitwy), 2 cmentarze, a na kursy religijne uczęszczało 7 uczniów, kształcących się pod opieką nauczyciela

Po II wojnie światowej w Jeleniej Górze własną organizację założyli także Żydzi niemieccy, których sytuacja po wojnie – jako obywatele niemieckich – była szczególnie trudna.

ZNANI OBYWATELE ŻYDOWSCY SPRZED 1945 ROKU

Karl Joel (1864-1934) – niemiecki filozof żydowskiego pochodzenia. Zajmował się głównie filozofią starożytną.

Urodził się w Jeleniej Górze, w rodzinie rabinackiej. Jego wujowie - David i Manuel Joel byli znanymi badaczami żydowskiej religii i filozofii. Karl Joel uczęszczał do szkoły średniej, gdzie uzyskał humanistyczne wykształcenie. W wieku 18 lat rozpoczął studia na wydziale filozofii Uniwersytetu Wrocławskiego, gdzie był uczniem Wilhelma Dilthey'a. Po dwóch semestrach przeniósł się do Lipska. W 1886 r. uzyskał promocję z wiedzy praktycznej do rozwoju intelektualnego i literackich tematów Platona.

Po ukończeniu studiów Joel przeniósł się na Uniwersytet w Strasburgu, gdzie kontynuował pracę z filozofii starożytnej. Od 1893 r. był wykładowcą na Uniwersytecie w Bazylei. W 1913 r. został wybrany rektorem tamtejszej uczelni wyższej. Zmarł w szwajcarskim Wallerstadt.

Geller. V roce 1948 kongregace měla ještě 504 členy. Dle stavu na rok 1950. Kongregace měla rabína, šochetu, synagogu (zjevně modlitební dům), 2 hřbitovy, a náboženské kurzy navštěvovalo 7 žáků, kteří se učili pod dohledem učitele.

Po 2. světové válce v Jelení Hoře vlastní organizaci zřídili také němečtí Židé, kterých situace po válce – jako německých obyvatel – byla obzvlášť obtížná.

ZNÁMI ŽIDOVŠTÍ OBYVATELE PŘED ROKEM 1945

Karl Joel (1864-1934) – německý filozof židovského původu. Zabýval se hlavně starožitnou filozofií.

Narozen v Jelení Hoře, v rodině rabínů. Jeho strejdové - David a Manuel Joel byli známými badateli židovského náboženství a filozofii. Karl Joel navštěvoval střední školu, kde získal humanistické vzdělání. Ve staří 18 let začal se studii na filozofické fakultě Vratislavské univerzity, kde byl žákem Wilhelma Dilthey'a. Po dvou pololetích se přestěhoval do Lipska. V roce 1886 získal povýšení k praktické výuce intelektuálních a literárních Platonových oborů.

Po ukončení studie se Joel přestěhoval na Univerzitu ve Štrasburku, kde pokračoval ve své práci v oboru starožitné filozofie. Od roku 1893 byl školitelem na Univerzitě v Bazyleji. V roce 1913 byl zvolen rektorem tamní vyšší školy. Zemřel ve švýcarském Wallerstadt.

POLSCY SPRAWIEDLIWI W JELENIEJ GÓRZE

Janina Regent

Historia pomocy: styczeń 2011, relacja Piotra Żulikowskiego

Po wybuchu wojny polsko-niemieckiej młode małżeństwo Malwina i Roman Grossowie uciekło z Sosnowca do Tarnopola, z którego oboje pochodzili. Miasto znalazło się pod okupacją sowiecką. Latem 1941 r., po zajęciu Tarnopola przez Niemców, znaleźli się w utworzonym w mieście getcie, skąd deportowano ich do jednego z pobliskich obozów pracy.

W lipcu 1943 r., kiedy rozniosły się pogłoski o planach likwidacji obozu, Roman Gross, wychodząc do pracy poza teren obozu, nawiązał kontakt z przedwojennym znajomym Józefem Regentem. Ten obiecał mu pomoc. Po zajęciu Tarnopola Gross, będący adwokatem, wybronił aresztowanego Józefa Regenta przed deportacją w głąb ZSRR. Wspólnie z mieszkającymi razem z nim w tym samym domu starszym bratem Romanem i jego żoną Janiną wykopali pod budynkiem gospodarczym, który pełnił funkcję garażu, bunkier.

Grossowie po ucieczce z obozu ukrywali się tam do kwietnia 1944 r., kiedy Tarnopol zajęła Armia Czerwona. Obaj bracia Regentowie byli kolegami i należeli do AK. Gdy Tarnopol znalazł się w granicach ZSRR, Regentowie zostali repatriowani do Polski i zamieszkali w Jeleniej Górze. Grossowie już wcześniej powrócili do Sosnowca. Obie rodziny utrzymywały ze sobą kontakt przez wiele lat.

POLŠTÍ SPRAVEDLIVÍ MEZI NÁRODY V JELENÍ HOŘE

Janina Regent

Dějiny poskytované pomoci: leden 2011, relace Piotra Żulikowskiego

Po vypuknutí polsko-německé války mladé manželství Malwiny a Romana Grossů uteklo ze Sosnowce do Ternopil, odkud také oba manželé pocházeli. Město se dostalo pod sovětskou okupaci. V létě roku 1941, po obsazení Ternopil německou armádou, se najednou ocitli ve vytvořeném městě – ghettu, odkud byli deportováni do pracovního tábora poblíž města.

V červenci roku 1943, kdy se začalo povídat o možném zrušení tábora, Roman Gross, cestou do pracoviště mimo území tábora, se spojil s předválečným kamarádem Józefem Regentem, který mu slíbil pomoc. Józef Regent po obsazení Ternopil, se díky Grossovi, který byl advokátem a dokázal ho obhájit u soudu, vyhnul deportaci hluboko do středu Sovětského svazu. Společně se spolubydlícím ve stejném domě starším bratrem Romanem a jeho ženou Janinou pod hospodářskou budovou, která zároveň sloužila za garáž, vyhloubili bunkr.

Rodina Grossů se po útěku z tábora skrývala v tomto bunkru, až do dubna roku 1944, kdy byl Ternopil obsazený Rudou armádou. Oba bratři Regent byli vyučení železničáři a byli také příslušníky odbojové Zemské Armády. Kdy se Ternopil ocitl v hranicích Sovětského Svazu, rodina Regentů byla repatriovaná do Polska a usídlila se v Jelení Hoře. Rodina Grossů, se už předtím vrátila do Sosnowce. Obě rodiny držely s sebou spojení mnoho dalších let.

Maria Grygorowicz

Ukrywający się: Ignacy Marian Grygorowicz
Historia pomocy: grudzień 2010, relacja
Magdaleny Leszczyńskiej

Gregorowiczowie pochodzili ze Lwowa. Leon był oficerem w armii austro-węgierskiej, zmarł w 1919 r. W latach 30. Gregorowiczowa z córkami Marią i Leonią zamieszkały w Krakowie.

W pierwszym roku wojny Maria wyszła za mąż za Ignacego Hirscha, zasymilowanego Żyda, który przyjął chrzest. Ślubu udzielił im ksiądz Władysław Kulczycki, działacz ruchu oporu, zaangażowany w pomoc Żydom.

Młodzi małżonkowie pracowali w firmie prowadzonej przez Austriaka, Wilhelma Faudego, który wiedział o żydowskim pochodzeniu Hirscha i wspierał rodzinę Gregorowiczów zarówno materialnie, jak i moralnie. Względy przez niego okazywane odsuwały od kobiet podejrzania o nielegalną działalność.

Leonia wstąpiła do ruchu oporu. Pomaganie Żydom było dla niej jednym z elementów walki z okupantem, a także wyrazem jej przekonania o równości ludzi. W 1942 r. wyprowadziła z getta matkę Ignacego, Zofię. Wyszukiwała dla niej kolejne kryjówki, co jakiś czas dla bezpieczeństwa przewożąc podopieczną do innego lokum, m.in. do Mazurowej na os. Olsza, Krzyściakowej na os. Oficerskim, Dąbrowickiej na ul. Moniuszki.

W tych miejscach ukrywała się też czasowo siostra Ignacego Eugenia, która została jednak rozpoznana na ulicy jako Żydówka i aresztowana. Resztę wojny spędziła w obozach; wyzwolenia doczekała w Buchenwaldzie.

Z doraźnych noclegów u Gregorowiczów korzystał Solecki, ojciec koleżanki Marii. Miesiąc spędziła w ich mieszkaniu 8-, 9-letnia Sztegieerówna. Przez kilka tygodni mieszkała u nich

Maria Grygorowicz

Ukrywający się: Ignacy Marian Grygorowicz
Dějiny poskytované pomoci: prosinec roku 2010, relace Magdaleny Leszczyńskiej

Gregorowiczowie pocházeli ze Lvova. Leon byl důstojníkem rakousko-uherské armády, zemřel v roce 1919. Ve třicátých letech Gregorowiczová s dcerami Mariou a Leonou se usídlili v Krakově.

V prvním roce války se Marie vdala za Ignacego Hirscha, asimilovaného Žida, který se nechal pokřtít. Sňatek oddával kněz Władysław Kulczycki, člen odbojového hnutí, který se aktivně zapojoval do pomoci Židům.

Novomanžele pracovali ve firmě vedené Rakušanem Wilhelmem Faude, který věděl o židovském původu Hirsche a podporoval rodinu Gregorowiczů jak materiálně, tak morálně. Díky jeho podpoře ženy nebyly podezřívány z ilegální aktivity.

Leona se připojila k odbojovému hnutí. Pomoc Židům byla pro ni jedním z mnoha způsobů války s okupantem, a také vyjadřovala její přesvědčení o rovnosti všech lidí. V roce 1942 odvedla z ghetta matku Ignacego, Žofii. Vyhledávala pro ni další úkryty, jednou za čas kvůli bezpečnosti přesunovala svou svěřenkyni do jiné lokality, mj. k Mazurowé na sídlišti Olsze, Krzyściakowé na sídlišti Oficírů, Dąbrowické na ulici Moniuszki.

V těchto lokalitách se také často skrývala sestra Ignacého Eugenia, která byla bohužel na ulici rozpoznána a jako Židovka byla zatčena. Zbytek války strávila v táborech; osvobození se dočkala v Buchenwaldu.

Provizorní ubytování u Gregorowiczů využíval Solecki, otec Mariové kamarádky. Měsíc strávila v jejím bytě 8 až 9letá Sztegieerová. Několik

takže Józef Bratter, zaprzyjaźniony lekarz ze Lwowa.

Hirschowie, Sztegieerówna i dr Bratter przeżyli wojnę. Ignacy przyjął nazwisko żony. W latach 90. Eugenia wystąpiła o odznaczenie Leonii tytułem „Sprawiedliwy wśród Narodów Świata”.

CMENTARZE

Gmina żydowska w Jeleniej Górze posiadała dwa cmentarze.

Pierwszy z nich został założony około 1820 r., na obszarze ograniczonym obecnymi ulicami: Nowowiejską, Na Skałkach i Studencką. Znajdowała się na nim kaplica przedpogrzebowa. Po nekropoli nie ma dziś śladu. Jest tylko zachowany skwerek pomiędzy tymi ulicami, ale mało kto wie, że chodzi tam po dawnym cmentarzu

W 1879 r. w Jeleniej Górze została założona nowa nekropolia wyznania mojżeszowego, zlokalizowana po wschodniej stronie ul. Sudeckiej, naprzeciw obecnego cmentarza komunalnego. W 1910 r. jej teren został powiększony. Po II wojnie światowej na cmentarzu odbyło się kilka pochówków.

W dn. 18.11.1974 r. władze wydały decyzję o oficjalnym zamknięciu cmentarza dla celów grzebalnych. Część działki została przeznaczona pod budowę hotelu. W wyniku dewastacji do dziś na powierzchni 0,5 ha zachowało się kilka nagrobków oraz ich fragmentów. Są to pomniki nagrobne m. in.: Hermana Cohna (zm. 15.12.1906 r.), Wilhelmine Danziger (zm. 26.12.1930 r.), Rosel Apterman (zm.

týdnů u něj bydlel také Józef Bratter, sprátený lékař ze Lvova.

Hirschove, Sztegieerová a doktor Bratter válku přežili. Ignacy přijal rodné příjmení své ženy. V devadesátých letech Eugenia požádala o udělení Leoně titulu „Spravedlivý mezi národy”.

HŘBITOVY

Židovská obec v Jelení Hoře měla dva hřbitovy.

První hřbitov byl zřízený kolem roku 1820, v oblasti vymezené dnešními ulicemi: Nowowiejskou, Na Skałkach a Studentskou. Nacházela se na něm před pohřební kaple. V dnešní době z nekropole nezbylo nic. Dochovalo se jen náměstíčko mezi zmíněnými ulicemi, a jen málo lidí dnes dokáže upřesnit, proč vzniklo.

V roce 1879 v Jelení Hoře byla zřízená nová nekropole Mojžíšové víry, lokalizovaná na východní straně ulice Sudetské, naproti dnešního komunálního hřbitova. V roce 1910 její území bylo rozšířené. Po 2. světové válce se na hřbitově konalo jen několik pohřbů.

Dne 18. 11. 1974 se městská správa rozhodla oficiálně uzavřít hřbitov pro pohřební účely. Část pozemku byla určena pro stavbu hotelu. Kvůli devastaci se dnes na ploše 0,5ha dochovalo jen několik náhrobních desek a jejich úlomků. Zbyly zde náhrobní desky mj.: Hermana Cohna (zesnulého 15. 12. 1906.), Wilhelmine Danziger (zesnulá 26. 12. 1930.), Rosel Apterman (zesnulá 23. 11. 1938.),

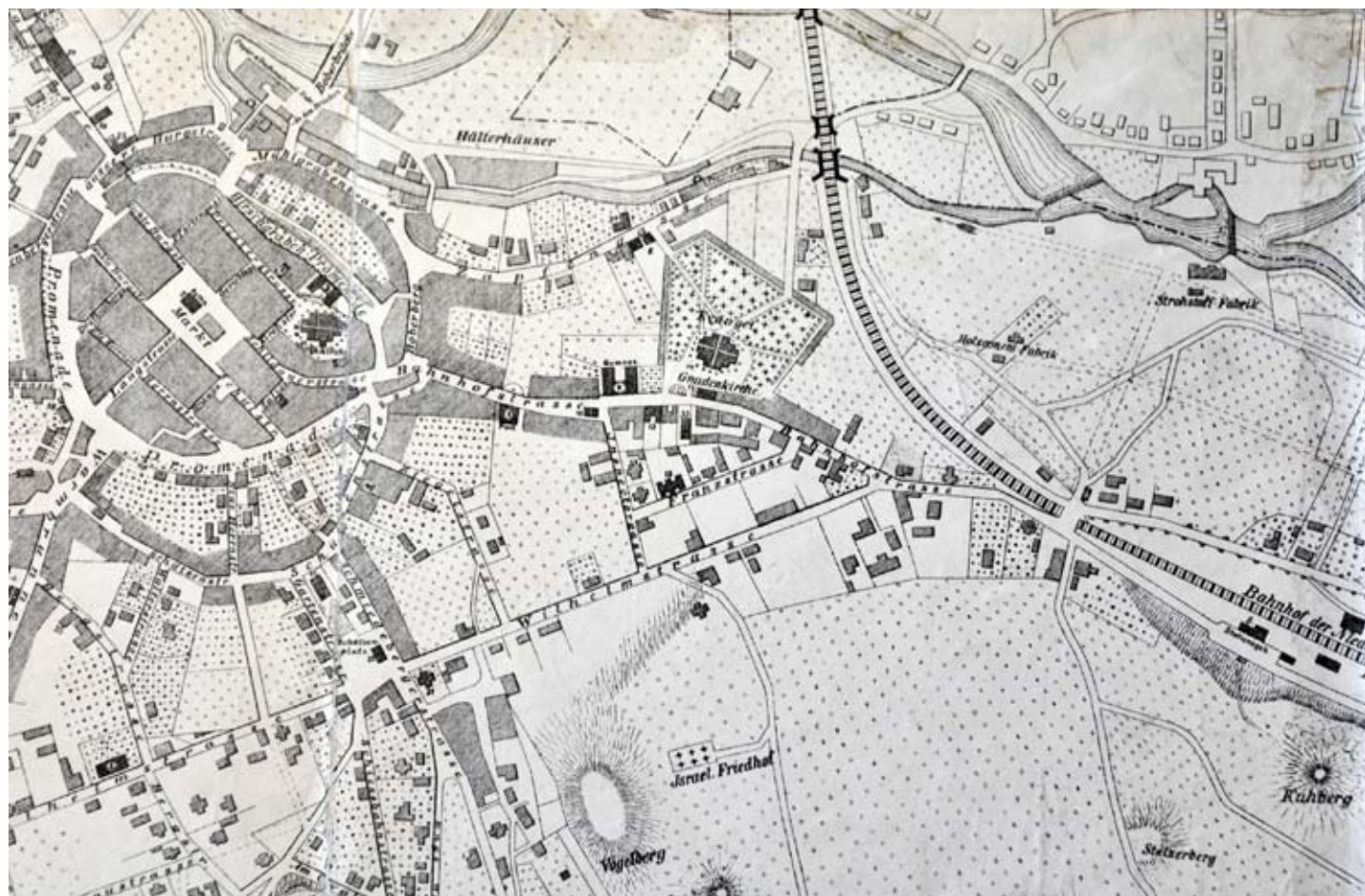

23.11.1938 r.), Betty Ucko (zm. 26.01.1941 r.), Leona Gold[...] (zm. 17.07.1946).

Na terenie cmentarza znajduje się wspólny pomnik. Na granitowym głazie umieszczono tablicę z napisem: „Cmentarz żydowski w Jeleniej Gorze. Założony w roku 1879, zamknięty w roku 1974, a ostatnie groby ekshumowano i przeniesiono na cmentarz katolicki też przy ulicy Sudeckiej (m. innymi zwłoki lekarza Libergala)

Betty Ucko (zesnulé 26. 1. 1941.), Leona Gold [...] (zesnulého 17. 7.1946).

Na území hřbitova se nachází současný památník. Na žulové skále byla umístěná cedule s nápisem: „židovský hřbitov v Jelení Hoře. Zřízený v roce 1879, uzavřený v roce 1974, a poslední hrobky byly exhumovány a přemístěny na katolický hřbitov, který se také nachází v ulici Sudecké (mj. ostatky lékaře Libergala).

SYNAGOGI

Po 1812 roku modlitwy początkowo odprawiane były w prywatnym mieszkaniu należącym do kupcowej Lipfert przy dawnej Hintergasse (obecnie Kopernika), ale wkrótce okazało się ono zbyt małe dla zwiększającej się liczby wyznawców.

W 1845 r. Gmina Żydowska kupiła przy obecnej ul. Kopernika (wówczas Priesterstr. 20) parcelę pod budowę synagogi. W tym samym roku – 6 sierpnia rozpoczęto budowę jeleniogórskiej synagogi. 14 IX 1846 r. wybitny wrocławski rabin – Abraham Geiger konsekrował synagogę przy udziale przedstawicieli wszystkich wyznań.

Opis budynku na podstawie dokumentów archiwalnych przedstawił Ivo Łaborewicz: „Był to niezbyt duży budynek, na planie prostokąta o wymiarach: 18 na 13 m, usytuowany dłuższym bokiem do ulicy. Jego wnętrze składało się z dwóch zasadniczych części: przedsionka – usytuowanego od strony zachodniej, przez który wchodziło się do sali modlitw. Miała ona rozmiary 13 na 11 m i podzielona była także na dwie części: zasadniczą salę modlitwy na parterze, w której mogli przebywać wyłącznie mężczyźni oraz balkony przeznaczony dla kobiet. Balkony rozmieszczone były przy obydwu bocznych ścianach oraz od strony przedsionka. Dostęp na balkon odbywał się początkowo klatką schodową, zajmującą część przedsionka, a następnie, przeniesioną w roku 1874 r., do dobudówki”[1.1].

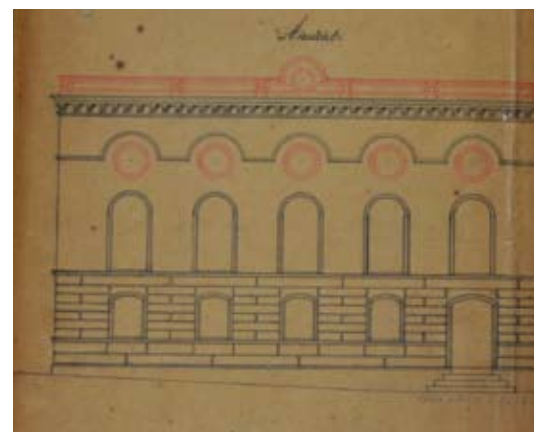
SYNAGOGY

Po roku 1812 se bohoslužby počátečně konaly v soukromém bytě, který patřil obchodnici Lipfert u tehdejší Hintergasse (dnešní Koperníka), jenže už brzy bylo patrné, že se do malinkého bytu nevléze stále rostoucí počet věřících.

V roce 1845 Židovská obec nakoupila, vedle dnešní ulice Koperníka (tehdejší Priesterstr. č.p. 20) stavební pozemek pro stavbu synagogy. Ve stejném roce – 6 srpna byla zahájena stavba Jeleno Horské synagogy. 14. 9. 1846. významný Vratislavský rabin – Abraham Geiger konsekroval synagogu za účasti zástupců všech náboženství.

Popis budovy na základě archiwalních dokumentů vyhotovil Ivo Łaborewicz: „Byla to nevelká budova obdélníkového půdorysu o rozměrech: 18 x 13 m, postavená delším bokem směrem k ulici. Její vnitřek je složený ze dvou základních částí. Předsíň umístěná na západní straně, skrz kterou se vstupovalo do modlitební místnosti. Její rozměry byly 13 x 11m a byla také rozdělená do dvou částí. První byla základní modlitební místnost v přízemí, ve které se mohli zdržovat jen muži, a balkony byly naopak věnované ženám. Balkony byly rozmístěné podél obou bočních stěn a ze strany předsíň. Vstup na balkon byl nejdříve zpřístupněn po schodišti, které zabíralo část předsíň, posléze v roce 1874 bylo schodiště přesunuté do přístavby”[1.1].

W środku zdjęcia widoczna żydowska synagoga przy dzisiejszej ulicy Kopernika
Uprostřed fotografie je vidět židovská synagoga u dnešní ulice Koperníka

Projekt synagogi w Jeleniej Górze
Projekt synagogi v Jelení Hoře
(fot. C. Wiklik)

W czasie „Nocy Kryształowej” hitlerowskie bojówki zdemolowały synagogę. W 1941 r. synagoga przeszła na własność firmy Rumpelt und Meierhoff G.m.b.h., która użytkowała budynek do końca wojny[1.2]. Po II wojnie światowej nowo ukonstytuowane organizacje Żydów polskich nie zdołały przejąć obiektu. Synagoga została zburzona w latach 70-tych XX w. wraz z całą zabudową obecnej ul. Kopernika.

Po II wojnie światowej Żydzi modlili się w jednym domu modlitwy, gdzie funkcję rabina sprawował Dawid Wagner.

MARTYROLOGIA

W Jeleniej Górze i Cieplicach istniały filie obozu koncentracyjnego Gross-Rosen - AL Hirschberg oraz AL Bad Warmbrunn. Zarówno obóz jeleniogórski, jak i cieplicki były jednymi z kilku dolnośląskich obozów koncentracyjnych utworzonych w 1944 r. przez komendaturę Gross-Rosen specjalnie dla więźniów żydowskich. Oba były obozami przeznaczonymi dla mężczyzn. W 1944 r. nastąpiło formalne przejście przez Gross-Rosen działającego wcześniej obozu pracy przymusowej, zwanego „SS Sonderauftrag”, który działał przy fabryce celulozy i włókien sztucznych (Schlesische Zellwolle A.G. – Hirschberg i. Riesengebirge). Jak podaje Konieczny oba obozy zostały zorganizowane w maju 1944 r[1.1]. W Cieplicach komendantura obozu Gross-Rosen utworzyła obóz na potrzeby zakładów „Dorries-Füllner”, prowadzących produkcję dla potrzeb wojny.

W październiku 1944 r. do obozu trafił transport 70 więźniów żydowskich z obozu Auschwitz-Birkenau. Wówczas przebywało na jego terenie około 1000 więźniów[1.2]. Na początku 1945 r., w związku z likwidacją wielu podobozów Gross-Rosen, do obozu jeleniogórskiego przybyły kilkusetosobowe transporty więźniów żydowskich ze

V „Křišťálovou noc” hitlerovci demolovali synagogu. V roce 1941 synagoga se stala majetkem společnosti Rumpelt und Meierhoff G.m.b.h., která tuto budovu využívala do konce války. Po 2. Světové válce nově vzniklé organizace polských židů nedokázaly získat budovu zpět. Synagoga byla zbouraná v sedmdesátých letech 20. století, včetně celé zástavby dnešní ulice Koperníka.

Po 2. Světové válce se Židé modlili v jednom modlitebním domu, kde rabinem byl Dawid Wagner.

MARTYROLOGIE

V Jelení Hoře a Cieplicích existovaly pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen - AL Hirschberg a AL Bad Warmbrunn. Jak Jeleno Horský tábor, tak Cieplický patřily mezi několik dolnoślązkých koncentračních táborů zřízených v roce 1944 vedením Gross-Rosen, přímo pro židovské vězně. Oba tábory byly určeny výhradně pro muže. V roce 1944 následovalo formální převzetí Gross-Rosenem stále aktivního tábora nucených práci, s názvem „SS Sonderauftrag”, který byl zřízený vedle závodu na výrobu celulózy a umělých vláken (Schlesische Zellwolle A.G. – Hirschberg i. Riesengebirge). Jak zmiňuje Konieczny byly oba tábory organizované v květnu roku 1944. V Cieplicích komandantura tábora Gross-Rosen zřídila tábor na účely závodů „Dorries-Füllner”, které vyráběly vojenské potřeby.

V říjnu roku 1944 do tábora přijel transport se 70 židovskými vězni z tábora Auschwitz-Birkenau. V té době se v areálu tábora nacházelo kolem 1.000 vězňů. Na začátku roku 1945, v souvislosti s likvidací mnoha menších táborů Gross-Rosen, do Jeleno Horského tábora přijely transporty čítající několik stovek židovských vězňů z rušeného tábora v Bolkowě (AL Bolkenhain) a evakuovaní Židé z Auschwitz-Birkenau.

zlikvidovaného obozu w Bolkowiu (AL Bolkenhain) oraz ewakuowani Żydzi z Auschwitz-Birkenau.

Evakuacja obozu rozpoczęła się pod koniec lutego 1945 r. – więźniowie zdolni do marszu wyruszyli pieszo w kierunku południowym, na teren okupowanej Czechosłowacji, do obozu koncentracyjnego w Reichenau (obecnie Rychnov). Jednakże po przybyciu na miejsce odmówiono przyjęcia kolumny więźniów, których załadowano na otwarte wagony i wysłano w dalszą podróż do obozu w Buchenwaldzie. Do Buchenwaldu 7 III 1945 r. dotarło jedynie 621 żywych więźniów.

INNE ŚLADY OBECNOŚCI SPOŁECZNOŚCI ŻYDOWSKIEJ NA TERENIE DZISIEJSZEJ JELENIEJ GÓRY

Cieplice ul. Podgórzyńska. Dom wczasowy rodziny Barasch wybudowany jako ośrodek wypoczynkowy dla pracowników domów towarowych (m. innymi Feniksa we Wrocławiu). Obecnie Dom Dziecka Dąbrówka.

Evakuace tábora byla zahájena koncem února roku 1945 – vězňové, kteří dokázali jít po svých, byli nuceni se vydat pěšky směrem na jih, na území okupovaného Československa, ke koncentračnímu táboru v Reichenau (dnešní Rychnov). Navzdory cestě bylo obrovské skupině vězňů odmítnuto přijetí do tábora, a celá skupina byla zase naložena na otevřené vagony a odeslaná na další cestu do tábora v Buchenwaldu. Nakonec do Buchenwaldu 7. 3. 1945. dorazilo jen 621 živých vězňů.

DALŠÍ STOPY PŘÍTOMNOSTI ŽIDOVSKÉ SPOLEČNOSTI NA ÚZEMÍ DNEŠNÍ JELENÍ HORY

Obec Cieplice, ulice Podgórzyńska. Vyletní dům rodiny Barasch postavený jako relaxační středisko pro zaměstnance obchodních domů (mj. obchodního domu Feniksa ve Vratislavi). Dnešní dětský domov Dąbrówka.

Ul. Księdza Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
Dawna rytualna łaźnia - mykwa. Obecnie
budynek mieszkalno-usługowy

Ulice Kněze Kardinála Stefana Wyszyńského.
Původní rituální lázeň - mikve. Dnešní
komerční a obytná budova.

Gwiazda Dawida wtopiono w ściany werandy
przy ul. Wolności
Davidová hvězda byla zalita do stěny verandy u ulice Wolności

Gwiazdy Dawida w szczytach domu przy ulicy Grabowskiego.
Davidová hvězda ve špičkách domů u ulice Grabowskiego.

Gwiazda Dawida na budynku piekarni przy ulicy Wiejskiej 6
– teren dawnej wsi Straupitz.
Davidová hvězda na budově pekárny u ulice Wiejské č.p. 6
– původně území vesnice Straupitz.

Weranda przy ulicy Michała Drzymały
Veranda u ulice Michała Drzymały

Opracował **Kazimierz Piotrowski**

Opracowano na podstawie danych zawartych na: <http://www.sztetl.org.pl/>

Źródła:

Encyclopedia of Jewish Life Before & During Holocaust, red. E. Wiesel, G. Wigoder i S. Spector, New York 2001.

Schlesisches Staedtebuch, red. H. Stoob, P. Johaneke, Stuttgart 1995.

Mieszkańcy przedwojennego powiatu jeleniogórskiego (Landkreis Hirschberg) w latach 1890, 1900, 1910, 1925, 1933, 1939.

Archiwum Biblioteki Studium Języków i Kultury Żydowskiej we Wrocławiu, Lista pracowników Wojewódzkiego Oddziału T.O.Z. w Dzierżonowie i jego pododdziałów dla wydzielania produktów żywnościowych i odzieżowych, [w:] "Spisy pracowników Komitetów Żydowskich na Dolnym Śląsku".

[Archiwum Biblioteki Studium Kultury i Języków Żydowskich we Wrocławiu, Korespondencja otrzymana z działalności Referatu Oświaty i Wychowania Powiatowego Komitetu Żydowskiego w Jeleniej Górze w latach 1946-1947.]

Zpracoval **Kazimierz Piotrowski**

Zpracované na základě údajů dostupných na webové stránce: <http://www.sztetl.org.pl/>

Bibliografické zdroje:

Encyclopedia of Jewish Life Before & During Holocaust, red. E. Wiesel, G. Wigoder i S. Spector, New York 2001.

Schlesisches Staedtebuch, red. H. Stoob, P. Johaneke, Stuttgart 1995.

Obyvatelé předválečného Jeleno Horského okresu (Landkreis Hirschberg) v letech 1890, 1900, 1910, 1925, 1933, 1939.

Archiv Knihovny Studia židovských jazyků a kultury ve Vratislavi, seznam zaměstnanců Krajského oddělení T.O.Z. v Dzierżonowie a jeho sub-oddělení pro přiděl potravín a oblečení, [w:] „Spisy pracovníků Komitetů Žydovských na Dolnym Śląsku“.

[Archiv Knihovny Studia židovských jazyků a kultury ve Vratislavi, Korespondence obdržena v rámci činnosti Referátu edukace a výchovy okresního židovského výboru v Jelení Hoře v letech 1946 až 1947.]

ŚLADEM ŻYDOWSKICH ZABYTKÓW CZESKIEGO RAJU

Czeski Raj to region mogący pochwalic się nie tylko piękną przyrodą, ale także bogatym dziedzictwem kultury i historii. Częścią tego dziedzictwa są zabytki przypominające, że kiedyś żyli tu z nami Żydzi, stanowiąc wyraźną i znaczącą mniejszość. Zapraszamy do odwiedzenia zabytków przypominających o ich życiu.

W Turnovie znajduje się synagoga i cmentarz żydowski. Społeczność żydowska mieszkała w tym mieście od XVI wieku. Zachowana synagoga na brzegu Izery pochodzi z roku 1719, stanowiąc świetny przykład czeskiej barokowej architektury synagogalnej. Budowla jest w ciekawy sposób wkomponowana w pierzeję ulicy i dostępna tylko z jednej strony – przez bramę od ulicy wchodzi się na mały dziedziniec, a następnie do środka. Z dziedzińca poprowadzone są też oryginalne kamienne schody na babiniec – zewnętrzny balkon dla kobiet. Drewniane drzwiczki pod schodami prowadzą

Cmentarz żydowski
w Turnovie
Żydowski hřbitov
v Turnově

ZA ŽIDOVSKÝMI PAMÁTKAMI ČESKÉHO RÁJE

Český ráj je regionem, který nabízí nejen přírodní krásy, ale i kulturní a historické bohatství. Jeho součástí jsou památky, které nám připomínají, že tu s námi kdysi žili Židé jako výrazná a významná menšina. Zveme výletníky k návštěvě památek, které jejich život připomínají.

V Turnově se nachází synagoga a židovský hřbitov. Židovská komunita zde žila od 16. století. Dochovaná synagoga na břehu řeky Jizery pochází z roku 1719 a je vynikající ukázkou barokní synagogální architektury v Čechách. Stavba je zajímavě zakomponována do bloku domů a je přístupna pouze z jedné strany branou a dvorem. Ze dvora vede původní zachované kamenné schodiště na ženskou galerii. Dřevěná dvířka pod schodištěm vedou

na dvorek, na kterém stojí působivá socha Golema, legendárního umělého člověka. Samotná synagoga je členěna na předsíň, modlitebnu pro muže a ženskou galerii. V předsíni se nacházejí

na mały dziedziniec, na którym umieszczono rzeźbę Golema, legendarnego sztucznego człowieka. Sama synagoga podzielona jest na przedsionek, salę modlitwy dla mężczyzn i babiniec. W przedsionku znajdują się tablice informacyjne opisujące historię turnovskich Żydów oraz kącik do zabawy dla dzieci. W sali modlitw wzrok przyciąga przesłonięta „święta skrzynia” (szafa ołtarzowa), drewniane tablice Dziesięciu przykazań, żyrandole i świeczniki (prace uczniów i nauczycieli turnovskiej średniej szkoły rzemiosł artystycznych – SUPŠ) oraz gablota z oryginalnymi przedmiotami liturgicznymi wypożyczonymi z Muzeum Żydowskiego w Pradze. Atmosferę miejsca współtworzą ozdobne, kolorowe malowidła na stropie. W sezonie (maj – wrzesień) synagoga czynna jest codziennie oprócz poniedziałków. Po zwiedzaniu warto przejść się na pobliski cmentarz żydowski z XVII wieku. Więcej dowiedzieć się można, wybrawszy się na spacer ścieżką edukacyjną wiodącą śladami Żydów w Turnovie. Tablice ścieżki postawiono na terenie byłej dzielnicy żydowskiej, której granice wyznaczają dziś ulice Krajířova, Palackého i Trávnice. Jedna z tablic znajduje się na ulicy Soboteckiej koło cmentarza żydowskiego i zapozna nas ze zwyczajami i rytuałami bractwa pogrzebowego oraz zasadami chowania Żydów. (Synagoga Turnov: www.synagoga-turnov.cz)

Interier Synagogi
w Jiřinie
Interiér synagogy
v Jiřinie

panely s informacemi o historii turnovských Židů a herní koutek pro děti. V modlitebně návštěvníky jistě zaujme svatostánek s oponou, dřevěné desky Desatera, lustry a svícny (práce studentů a učitelů turnovské SUPŠ) či vitřina s původními liturgickými předměty zapůjčenými ze Židovského muzea v Praze. Atmosféru místa dokresluje dekorativní barevná výmalba stropu. Synagoga je po dobu turistické sezóny (květen – září) otevřena denně kromě pondělí. Po prohlídce si návštěvníci mohou udělat procházku na nedaleký židovský hřbitov ze 17. století. Chcete-li se dozvědět více, vydejte se na naučnou stezku s názvem „Po stopách židovství v Turnově”. Tabule jsou umístěny v bývalé židovské čtvrti vymezené dnešními ulicemi Krajířovou, Palackého a Trávnice. Třetí tabule se nachází v Sobotecké ulici u židovského hřbitova a seznámí vás se zvyky a rituály tzv. Pohřebního bratrstva a zásadami pohřbívání Židů. (Synagoga Turnov: www.synagoga-turnov.cz)

V Jiřině se nachází synagoga v těsném sousedství Valdštejnova náměstí. Byla postavena roku 1773. Před synagogou přichází uvitá fíkovník – posvátný biblický strom. Uvnitř návštěvníky zaujme především bohatě zdobený barokní svatostánek se zdobenou oponou a výmalba v odstínech modré a smetanové barvy. Na stěnách visí panely s informacemi o židovské komunitě v Jiřině. Upro-

Synagoga w Jiczynie znajduje się tuż koło rynku – Valdštejnovo náměstí. Wybudowano ją w 1773 r. Przed synagogą gości wita figowiec – święte drzewo Biblii. W środku wzrok przyciąga przede wszystkim bogato zdobiona barokowa szafa ołtarzowa z ozdobną zasłoną oraz kolor wnętrza – niebieski i śmietankowy. Na ścianach wiszą tablice z informacjami o społeczności żydowskiej w Jiczynie. Pośrodku sali modlitw znajduje się tzw. „bima”, odgródzone piaskowcowymi blokami miejsce służące do czytania Tory. Na babinie nad salą modlitw zachowały się oryginalne drewniane szafki do przechowywania ksiąg modlitewnych. Synagoga w Jiczynie czynna jest od maja do września (więcej informacji: www.basevi.cz).

Jeśli ktoś zapragnie zwiedzić też cmentarz żydowski, musi przejść się lipową aleją do Loggii Wallensteina (Valdštejnska Lodžie), a stąd do Libosadu, gdzie na skraju lasu znajduje się cmentarz. Klucze – cmentarz jest zamykany – wypoży-

Cmentarz żydowski w Libercu. Żydowski hřbitov v Libercu.

śred modlitebny je vybudována tzv. „bima”, místo označené ohrádkou z pískovcových kvádrů, určené k předčítání ze svitků Tóry. Na ženské galerii nad modlitebnou se zachovaly původní dřevěné skřínky na ukládání modlitebních knih. Synagoga v Jičíně je otevřena od května do září (více informací viz: www.basevi.cz).

Návštěvníci, kteří si chtějí prohlédnout i židovský hřbitov, si mohou udělat procházku lipovou alejí do Valdštejnské Lodžie a odtud do Libosadu, kde se na kraji lesa hřbitov nachází. Hřbitov je zamčený, klíč si můžete vypůjčit v městském informačním centru, Valdštejnovo náměstí 1, Jičín.

Židovské hřbitovy jsou otevřeny denně kromě soboty a židovských svátků. Jak v turnovské, tak v jičínské synagoze se konají kulturní akce – koncerty, přednášky a výstavy.

Nedaleko Dolního Bousova se nachází židovský hřbitov na Veselici. U obce Veselice, asi 4 km po

czyć można w miejskim ośrodku informacji na rynku (Valdštejnovo náměstí 1, Jiczyn).

Cmentarze żydowskie czynne są codziennie oprócz sobót i świąt żydowskich. Zarówno w turnovskiej, jak i w jiczyńskiej synagodze odbywają się imprezy kulturalne – koncerty, prelekcje i wystawy.

Kolejny cmentarz żydowski, założony mniej więcej w połowie XVIII wieku i bardzo dobrze zachowany, znajdziemy niedaleko miasteczka Dolní Bousov, koło wsi Veselice, około 4 km niebieskim szlakiem od rynku. Zobaczymy na nim nagrobki datowane od II połowy XVIII wieku. Cmentarz znajduje się 500 metrów na północ od wsi na zboczach porośniętego lasem wzgórza. Na jego terenie, o powierzchni 1727 metrów kwadratowych, zachowało się około 250 kamieni nagrobnych, z których najmłodszy pochodzi z 1938 r. W części północnej muru otaczającego cmentarz wmurowane są dwie kwadratowe stele, których charakter jest typowy dla XVIII wieku. Koło nich nad dziecięcym grobem znajduje się nietypowa stela z parą aniołków. Dom grzebalny wykorzystywany jest od 1949 roku jako obiekt rekreacyjny. Cmentarz jest zadbany, w 2008 roku zaczęto porządkować kilkadziesiąt powywrzanych kamieni nagrobnych z drugiej połowy XIX wieku i pierwszej połowy wieku XX oraz restaurować uszkodzone zabytkowe nagrobki. Kirkut jest częściowo otoczony przez kamienny mur, poza tym dostępny.

Miejsce modlitwy Synagogi Turnov, bogato ozdobiany sufit w tzw. stylu mauretańskim pochodzi z XX wieku. Modlitebna Synagogy Turnov, bogatě zdobený strop v tzv. maurském stylu je z počátku 20. století.

Nagrobek z cmentarza żydowskiego w Mladé Boleslavi. Náhrobek z židovského hřbitova v Mladé Boleslavi.

modré turistické znače z náměstí, najdete velmi zachovalý hřbitov s náhrobky z období od 2. poloviny 18. století. Hřbitov se nachází 500 metrů severně od obce na úpatí zalesněného vrchu. Založen byl snad kolem poloviny 18. století. V členitěm areálu o velikosti 1727 metrů čtverečních je dochováno asi 250 náhrobních kamenů od druhé poloviny 18. století do roku 1938. V severní části ohradní zdi jsou zazděny dvě kvadrátní stele, spadající svým charakterem do 18. století, v jejich blízkosti nad dětským hrobem je atypická stela s dvojicí anděličků. Hrobnický dům je využíván od roku 1949 jako rekreační objekt. Hřbitov je průběžně udržován, v roce 2008 bylo započato se vztyčením něko-

Interier synagogi libereckiej – nowe miejsce modlitwy, która jest częścią składową Budowy Pojednania dokończoną w 2000 roku.

Interiér liberecké synagogy – nové modlitebny, která je součástí Stavby smíření dokončené v roce 2000.

Po drodze z Czeskiego Raju do Pragi wycieczkowicze mogą zrobić sobie przystanek w Mładej Boleslav. Tu, na zboczu podzamcza boleslavskiego zamku, znajduje się jeden z najcenniejszych cmentarzy żydowskich w Czechach. Powstał w XVI wieku, a zobaczyć na nim można prawie 2000 nagrobków. W wyremontowanej sali obrzędowej z roku 1889 udostępniona jest stała wystawa poświęcona historii Żydów na Ziemi Mladoboleslavskiej. Na cmentarzu pochowany został Jacob Bashevi (Bassevi, Bassewi) von Treuenberg, pierwszy Żyd monarchii habsburskiej, który uzyskał szlachectwo. Zmarł w 1634 roku krótko po śmierci Wallensteina, ambitnego wodza i polityka, któremu znający się na finansach Bashevi pomagał w kwestiach zarządzania i gospodarowania, między innymi w wyżej wspomnianym Jiczynie. Tutejsza synagoga została niestety zburzona w 1962 r.

lika desítek povalených náhrobků ze druhé poloviny 19. století a první poloviny 20. století a s restaurováním poškozených historických náhrobků. Hřbitov je z části obklopen kamennou zdí, jinak je volně přístupný.

Cestou z Českého ráje do Prahy si výletníci mohou udělat zastávku v Mladé Boleslavi. Zde se na svahu v podhradí boleslavského hradu nachází jeden z nejcennějších židovských hřbitovů v Čechách. Byl založen v 16. století a nachází se na něm téměř 2000 náhrobků. V opravené obřadní síni z roku 1889 si návštěvníci mohou prohlédnout expozici „Dějiny Židů na Mladoboleslavsku“. Na hřbitově je pohřben Jakob Baševi z Treuenburgu, první Žid habsburské monarchie povýšený do šlechtického stavu. Zemřel roku 1634 krátce po smrti Albrechta z Valdštejna. Tomuto ambicióznímu vojevůdci a politikovi finančník Baševi pomáhal s podnikatelským rozvojem mj. ve výše zmí-

Za hranicami Czeskiego Raju, u podnóża wzgórza Chlum, leży miasteczko Hořice v Podkrkonoší. Również tu można obejrzeć żydowskie zabytki: synagogę z roku 1767 (dziś wykorzystywana przez Czechosłowacki Kościół Husycki, czynna na zamówienie, kontakt w Muzeum Miejskim) i niedaleki cmentarz (klucze w Muzeum Miejskim). Historia Żydów w Hořicach była naprawdę bogata: dzięki żydowskim przedsiębiorcom w II połowie XIX wieku powstało tu kilka fabryk tekstylnych, które przyczyniły się do rozwoju małego niegdyś miasteczka i przyrostu liczby mieszkańców. Hořicki szpital powiatowy założył członek znaczącej rodziny lekarzy Eugen Levit. W Hořicach działał, i po wojnie tu wrócił, doktor Jaroslav Kaufman, niedobrowolny pracownik największej fabryki fałszywych pieniędzy wszech czasów w obozie koncentracyjnym Sachsenhausen (w filmie „Falszerze” postać lekarza Klingera).

Losy żydowskich mieszkańców Turnova, Jiczyna, Hořic i Mładej Boleslav były tak samo tragiczne, jak losy większości europejskich Żydów. Odnawianie zabytków i otwarcie ich dla zwiedzających to próba spłacenia długu, jaki mamy w stosunku do naszych dawnych współobywateli.

Zapraszamy do odwiedzenia ciekawych obiektów przypominających bogatą wielokulturową przeszłość Czech. Czekamy na Państwa!

něném Jičíně. Mladoboleslavská synagoga byla bohužel zbourána roku 1962.

Za hranicemi Českého ráje, pod hřbetem Chlumu, leží městečko Hořice v Podkrkonoší. I zde si můžete prohlédnout židovské památky: synagogu z roku 1767 (dnes modlitebna Církve československé husitské, otevřeno po dohodě, kontakt v Městském muzeu) a nedaleký židovský hřbitov (klíče v Městském muzeu). Židovská historie v Hořicích byla opravdu bohatá: díky židovským podnikatelům zde ve 2. polovině 19. století vzniklo několik textilních továren, které napomohly růstu obyvatel a rozmachu kdysi malého městečka. Okresní hořickou nemocnici založil člen významné lékařské rodiny Eugen Levit. V Hořicích působil a po válce se sem i vrátil MUDr. Jaroslav Kaufman, nedobrovolný člen největší padělatelské dílny všech dob v koncentračním táboře Sachsenhausen (ve filmu „Děblova dílna“ postava lékaře Klingera).

Osudy židovských občanů Turnova, Jičína, Hořic i Mladé Boleslavi byly stejně tragické jako osudy většiny evropských Židů: za 2. světové války zahynuli v koncentračních táborech. Rekonstrukce židovských památek a jejich otevření veřejnosti je malou splátkou dluhu, který vůči našim bývalým spoluobčanům máme.

Neváhejte a navštivte zajímavé památky, které připomínají bohatou multikulturní minulost na českém území. Těšíme se na vás!

FESTIWAL KULTURY ŻYDOWSKIEJ 10-12 SIERPNI 2012

*Cenimy, lubimy,
jesteśmy zafascynowani,
bo... poznaliśmy*

Ta sentencja trafia w sedno emocji, jakie towarzyszyły pierwszej edycji Festiwalu Kultury Żydowskiej, współorganizowanego przez Jelenią Górę i czeski Turnov w sierpniu 2012 r. Kiedy pojawiły się pierwsze informacje o planowaniu tego Festiwalu, niektórzy uznawali ten pomysł za nader egzotyczny.

Faktem jest, że w Jeleniej Górze drogi Żydów i Polaków się nie splotły, bo kiedy w 1945 r. przyjechali tu osadnicy z Kresów, albo z tzw. Polski Centralnej, lub warszawiacy, których domy legły w gruzach, to Żydów w Jeleniej Górze już nie było. Została po nich synagoga i jeden z dwóch dawniej istniejących cmentarzy.

Ale odmiennosc kulturowa tej społeczności zawsze nas fascynowała, bo przecież nie była całkiem nieznaną. Właśnie dlatego, że wielu ludzi, którzy zjechali do Jeleniej Góry było sąsiadami tej nacji na Wschodzie, czy w Warszawie. Pamięć

Plakat
Festiwalu
Kultury Żydowskiej
z 2012 roku / Plakat
Festiwalu Żydowskiej
kultury z roku 2012

FESTIVAL ŻYDOWSKÉ KULTURY 10.–12. SRPEN 2012

*Ceníme, máme rádi,
jsme ohromeni,
protože jsme... poznali*

Tato věta přímo zachycuje jádro pocitů, jaké doprovázely první edici Festivalu židovské kultury, spoluorganizovaného polským městem Jelení Hora a českým Turnovem v srpnu roku 2012. V okamžiku, kdy byly první informace o plánovaném Festivalu zřejmé, někteří si říkali, že tento nápad je poměrně neobvyklý.

Skutečností je, že se v Jelení Hoře nikdy nestřetly cesty Židů a Poláků, protože v roce 1945, kdy na toto území dorazili osadníci z Varšavy, kterých baráky byly během války zničeny a ze středu a z východních mezi předválečného Polska, Židé už dlouho tady nebyli. Zbyla jen synagoga a jeden ze dvou kdysi existujících hřbitovů.

Protože nebyla úplně neznáma, byla pro nás kulturní odlišnost tohoto společenství vždy fascinující. Právě proto, že mnoho lidí, kteří se přestěhovali do Jelení Hory, byli na východě a ve Varšavě

o ludiach narodowości żydowskiej była wciąż świeża, choćby dlatego, że elementy kultury, czy kulinariów wciąż nam towarzyszyły. Wprawdzie dziś już nie do końca wiadomo, jaki jest przepis na „karpia po żydowsku”, czy „śledzia po żydowsku”, bo każdy robi to na swoją modłę w przekonaniu, że jego receptura jest właściwa, ale sam fakt istnienia i poszanowania w naszej świadomości sztuki kuchni żydowskiej jest wielce wymowny.

Jeśli miarą akceptacji, choć z odrobiną przekory, jest znajomość dowcipów, przypisywanych poszczególnym nacjom, to dowcipy żydowskie wrosły w naszą świadomość niezwykle mocno, zarówno w kontaktach towarzyskich, jak i w kabaretach opowiastki te, najczęściej z głębokim morałem, czy przesłaniem świadczą o (kamuflovanym niekiedy) głębokim podziwieniu dla umiejętności handlowych Izraelitów. Charakterystyczny zaśpiew przy ich opowiadaniu dodaje im pikanterii. Żartujemy z nimi, z nich i z nas samych, co oznacza przecież przede wszystkim rodzaj sympatii dla ludzi, których już z nami nie ma.

Nie wszyscy wiedzą, co to jest „menora”, ale każdy bez wahania przypisze siedmioramienny świecznik obyczajowości żydowskiej. W polskim filmie najbardziej charakterystyczne, imponujące kreacje aktorskie powstawały na kanwie kultury Żydów polskich.

Franciszek Pieczka - aktor, który rozpoczął karierę sceniczną właśnie

sousedy této národnosti. Paměť o lidech židovského původu byla neustále čerstvá, asi protože prvky kultury, a dokonce jídelníčku nás neustále doprovázely. I když dnes není jisté, jak se přesně připravuje „krapa po židovsku”, nebo „sledě po židovsku”, a každý si tu pochoutku připravuje sám, a přitom si je jisty, že to dělá správně, a nejdůležitější je právě uvědomění o existenci a skutečná úcta vůči židovskému kuchařskému umění.

Pokud mírou akceptace i když občas nelichotivou je znalost vtípů jednotlivých národností, tak židovské vtipy jsou významně zakořeněné v našem vědomí, jednak ve společenských kontaktech, jednak v kabaretech, kde tyto historiky nejčastěji obsahují morální poučení, nebo se snaží šířit pověst o (kdysi skrývaném) obdivu k obchodním dovednostem izraelitů. Charakteristický přízvuk během jejich vyprávění jim přidává pikantnosti. Žertujeme si s nimi, z nich a z nás samotných, co především představuje druh sympatie pro lidi, kteří už zde nejsou.

Nejsou si všichni jisti významu slova *menora*, navzdory tomu nikdo nebude váhat a hned spojí sedmiramenný svícen s tradicemi judaismu. V polské kinematografii se mezi nejcharakterističtější a nejmpozantnější herecké výkony zařazují postavy vzniklé na základě židovské kultury polských židů.

František Pieczka – polský herec, který se svou kariérou začínal na je-

w Jeleniej Górze, stworzył w „Austerii” jedną z takich ról, które przechodzą do kanonu filmoteki nie tylko polskiej. Pierwsze polskie filmy powojenne „Zakazane piosenki” (1947), czy „Skarb” (1949) Leonarda Buczkowskiego też nie stroniły od ukazywania sylwetek Żydów polskich, nie tylko w dramatycznych sytuacjach. A przecież dochodzi do tego sztuka wysublimowana, jak opera „Skrzypek na dachu”, wystawiana przez Operę Wrocławską, będąca adaptacją powieści Szolema Alejchema.

Można więc mówić, bez obawy o przesadę, że kulturowe podglebie, które stało się przesłanką i inspiracją do organizowania w Jeleniej Górze przez dwa miasta Turnov i Jelenią Górę imprezy nazywanej Festiwalem Kultury Żydowskiej jest i bogate, i żyzne.

O tym mówił Marcin Zawila, Prezydent Jeleniej Góry, stwierdzając, iż ten właśnie Festiwal jest jednym z takich momentów w życiu kulturalnym regionu, który pozwala nam znaleźć punkt odniesienia do naszej przeszłości i teraźniejszości, uzupełnić mozaikę naszych impresji o taki ważny fragment. Nie inaczej wypowiedział się dyrektor artystyczny Festiwalu, mieszkaniec Krakowa, w którym kultura Żydów jest do dziś oczywistym elementem kultury miasta. Powiedział, że urok świata polega na jego różnorodności, a wartość kultury narodów mierzy się m.in. sumą doświadczeń wielu mniejszości, które dzieliły z tym narodem i ziemię, i historię.

vištích v Jelení Hoře, vytvořil ve filmu „Austerie” právě takovou roli, která si zaslouží čestné místo, nejen v polské filmové sbírce. První polské poválečné filmy jako „Zakázané písničky” (z roku 1947), nebo „Poklad” (1949) režiséra Leonarda Buczkowského také se nebránily tomu znázornit postavy polských židů, nejen v dramatických okamžicích. K tomu přece můžeme přidat vysublimované umění jako je muzikál „Šumař na střeše”, který vznikl podle knihy spisovatele Šoloma Alejchema a měla ho na repertoáru Vratislavská opera.

Můžeme tedy klidně hovořit o tom, že je kulturní zázemí, které bylo základem a inspirací k pořádání v Jelení Hoře dvěma městy Turnov a Jelení Horu akcí s názvem Festival židovské kultury, pestré a úrodné.

O výše uvedeném se zmínil Marcin Zawila, starosta města Jelení Hora, kdy konstatoval, že právě tento festival patří mezi okamžiky kulturního života regionu, které nám umožňují najít referenční body v naší minulosti a současnosti a doplnit mozaiku naší impresie tak významným prvkem. Svými slovy obdobně tuto událost popsal umělecký ředitel Festivalu, s bydlištěm v Krakově, ve kterém existence židovské kultury v kultuře města je samozřejmostí. Doplnil, že půvab světa je založený na rozmanitosti a kulturní hodnoty národů lze vyhodnotit mj. součtem zkušenosti mnoha menšin, které se společně s těmito národy dělily o pudu a dějiny.

Pokud položíme otázku, zda byl Fes-

Gdyby spytać, czy Festiwal Kultury Żydowskiej w Jeleniej Górze AD 2012 odniósł sukces, to odpowiedź jest oczywista – w 2013 r. jest przecież druga jego odsłona, właśnie dlatego, że przed rokiem wypełniły się sale wykładowe, zapełniły parkiety, na których uczono tańczyć, a do instruktorów wycinanek, warsztatów kulinarnych, muzycznych, warsztatów kabały czy kaligrafii hebrajskiej ustawiały się kolejki chętnych zakosztowania chociaż namiastki tak znanej a jednocześnie nieznannej kultury.

Wartością tego Festiwalu było praktyczne ukazanie trudnej do opisu różnorodności form kultury – od popularnej, w beztróskiej formie, do wyjątkowo wysublimowanej i refleksyjnej. Wykłady „Szabat” Konstantego Geberta, „Między tradycją a herezją” Janusza Makucha, czy „Symbolika płaskorzeźb na nagrobkach żydowskich Moniki Krajewskiej” przeprowadzone podczas sesji naukowej należały do tego drugiego rodzaju. Nie było pytań, nawet najtrudniejszych, na które słuchacze nie usłyszeliby odpowiedzi od prowadzących. Zainteresowanie Festiwalem było ogromne.

Z jednej strony fantastyczny znaw-

Klezzmates

tival židovské kultury v Jelení Hoře AD 2012 úspěšný, tak odpověď je očividná – protože v roce 2013 se tento festival konal po druhé, právě protože loni se přednáškové sály zaplnily, na tanečním parketu bylo také plno, a k mistrům vystřihování z papíru, kuchařům, hudebníkům, a na workshopy kabały nebo hebrejské kaligrafie se hemžily ve frontách davy zájemců, kteří si rádi ochutnali ales-

poň kousek proslulé a zároveň utajené kultury.

Hodnotou toho Festiwalu byla praktická ukázka pestrosti kulturních forem, které lze popsat jen stěží – počínaje od populární formy, přes nespoutanou, až po výjimečně vysublimovanou a přemýšlivou. Přednášky: „Šabat” Konstantého Geberta, „Mezi tradicí a herezí” Janusze Makucha, nebo „Symbolika reliéfů na židovských náhrobních deskách” Moniky Krajewské, uskutečněné během vědecké konference patřily mezi další druh přidané hodnoty. I ty nejobtížnější otázky pokládané odborníkům návštěvníky konference získaly odpověď přednášejících.

Zájem o festival byl tedy obrovský. Na jedné straně podivuhodný znalec

ca judaizmu Konstany Gebert, oblegany podczas spotkań autorskich przez dorosłych, którzy chcieli zrozumieć, albo pogłębić swoją wiedzę o meandrach historii, czy też skonfrontować swoje opinie w żywej dyskusji a drugiej strony dzieci uczestniczące w warsztatach nauki języka hebrajskiego z wykorzystaniem klocków (dreidli) z własnej woli i chęci. Nikt też nie przychodziłby na warsztaty taneczne tylko dlatego, że pociągnął go telewizyjny konkurs gwiazd. Przychodzili dlatego, że byli autentycznie i osobiście zainteresowani tą dziedziną sztuki. W kilkadziesiąt godzin setki mieszkańców i gości Jeleniej Góry zdołało uzmysłowić sobie, że nasze potoczne wyobrażenie kultury żydowskiej jest nie tylko powierzchowne, ale najczęściej – nieprawdziwe.

Chłonęliśmy wszystko – wykłady i referaty na temat świąt i obyczajów żydowskich, uczestniczyliśmy w warsztatach literackich, poznając tajemnice Gwiazdy Dawida i tajniki agad talmudycznych, a prezentacje kulinariów Malki Kafki, twórczyni restauracji koszernej w Warszawie, znawczynie judaizmu i gotowania były zdarzeniem tak niezwykłym, że trudno było znaleźć wolne miejsce.

I muzyka... Zarówno warsz-

judaizmu Konstany Gebert, oblegany během autorských schůzí dospělými, kteří chtěli pochopit, resp. prohloubit svoje znalosti o meandrech dějin a konfrontovat své názory živým pohovorem a na druhé straně z vlastní vůle a potřeby obklopili autora děti navštěvující workshop hebrejštiny, kde k výuce využívaly pomůcky v podobě popsaných destiček (dreidlů). Nikdo také nenavštěvoval taneční workshop jen, protože ho přitahovalo televizní soutěžení celebrit. Lidé šli tancovat, protože měli osobní a opravdový zájem o tento obor umění. Během několika hodin stovky obyvatel a návštěvníků Jelení Hory si dovedlo představit, že naše běžné představy o židovské kultuře jsou nejen povrchní ale také nejčastěji – nepravdivé.

Všichni jsme žasli na všechno, na přednášky a referáty na téma židovských svátků a zvyků. Zúčastnili jsme se literárních workshopů, kde jsme se seznámili s tajemství Davidovy hvězdy a tajuplnými agadickými pasáží talmudu. Poslouchali jsme prezentace jídelniček Malki Kafki, která otevřela ve Varšavě košernou restauraci. Setkání s odborníkem na judaismus a vaření bylo tak neobvyklou událostí, že jste se jen stěží dostali na sál.

A hudba... nejen workshopy

taty, jak i koncerty zespołów muzycznych były wydarzeniem nie tylko dla koneserów, a co zdecydowanie ważniejsze – dla przeciętnych ludzi, którzy dopiero uczestnicząc w nich zaczęli rozumieć, że ta przejmująca muzyka, która zawsze im się tak podobała, a której z nikim nie kojarzyli, to muzyka żydowska. Jeśli ktoś miał wątpliwości, czy muzyka klezmerska jest tym gatunkiem, którego warto słuchać – to będąc uczestnikiem warsztatów i koncertów grupy Di Galitzyaner Klezmerim mógł przestać żywić takie wątpliwości. Finał dwudniowych spotkań, pozafestiwalowy występ zespołu Franka Londona, utrzymany w tonie Festiwalu, okazał się niezwykle muzyczną klamrą, spinającą aurę wszystkich działań – kolorową, brawurową, przejmującą i refleksyjną.

Uczestnicy sierpniowego Festiwalu 2012, zarówno mieszkańcy, jak i organizatorzy oraz goście zdawali się być wręcz zaskoczeni sposobem odbioru wszystkich prezentacji i poziomem powszechnej akceptacji treści, jakie one ze sobą niosły. Dla wielu spotkania z wybitnymi przedstawicielami żydowskiej kultury i sztuki oraz znawcami przedmiotu stały się odkryciem świata dotąd nieznanego. A trzeba przyznać, że goście prowadząc swoje zajęcia, docierali do świadomości każdego uczestnika, do każdego wedle jego wyboru. Ewa Gordon, kustosz synagogi w Turnowie, plastyk, hebraista i tłumacz w przystępnej formie prezentowała trudną sztukę. Hanna

ale také koncerty hudebních skupin byly událostmi nejen pro hudební znalce, ale co bylo v tomto případě významnější, také pro veřejnost, která teprve díky účasti začala rozumět, že tato dojemná hudba, kterou lidé vždy považovali za hezkou, ale nedokázali ji spojit s nějakým autorem. Nakonec zjišťovali, že právě tato hudba byla tvořená židovskými hudebníky. Pokud někdo váhal, jestli je klezmer hudebním nástrojem reprezentujícím žánr, který stojí za poslech – tak během workshopů a koncertů skupiny Di Galitzyaner Klezmerim se zbavoval všech dosavadních pochybností. Nakonec dvoudenních setkání, mimo festivalové vystoupení skupiny Franka Londona, udržované v žánru Festiwalu, se projevilo jako neobvyklá hudební spona, uzavírající náladu všech akcí – barevnou, bravurní, dojemnou a k zamyšlení.

Účastníci srpnového Festiwalu 2012, jak obyvatelé, tak pořadatelé a hosté se zdáli být přímo překvapení způsobem jakým přijímali obsah všech prezentací a úrovní s jakou byl tento obsah akceptován. Pro mnoho se schůze s významnými zástupci židovské kultury a umění, a odborníky na předmět festivalu, stály příležitostí k odhalení dosud úplně neznámého světa. A je třeba potvrdit, že se hosté díky svým fotografiím dokázali dostat do podvědomí každého účastníka, dle jeho vlastního výběru. Ewa Gordon, kurátorka sbírky synagogi v Turnově, výtvarní umělkyně, hebraistka a tlumočnicka dostupnou formou prezen-

Kossowska, etnograf, plastyk i grafik miała szansę dotrzeć do swoich słuchaczy ze swoim przesłaniem, ale też charakterystyczną biżuterią. Monika Leszczyńska – nauczycielka tańca, fascynatka izraelskiego tańca **snunit**, której szczególnie zależy na zapoznawaniu możliwie największej liczby osób z fenomenem tej właśnie sztuki – miała wielu fanów. Mirosława Mirekova, Marta Pietruszka, Urszula i Julia Makosz czy Sylwia Liszka – każda z nich w swojej specjalności – przyciągały do swoich prezentacji cała grona żywotnie zainteresowanych widzów, słuchaczy i uczestników.

Dla jednych ujawnił pokłady rozmaitych gatunków kultury, innych – wzbogacił duchowo, jeszcze innym przyniósł dobrą zabawę, a wobec wszystkich okazał się wielką, przebogata lekcją.

Kiedy na scenie Tatru im.C.K.Noriwda, przed pozafestiwalowym koncertem zespołu Franka Londona, zamykającym dwudniowe spotkania z kulturą żydowską, jego dyrektor artystyczny - Janusz Makuch w swoim podsumowującym wystąpieniu popełnił niezwykłą omyłkę, która w gruncie rzeczy była najwyższą formą pochwały, jaką mogli usłyszeć organizatorzy jeleniogórskiego Festiwalu Kultury Żydowskiej. Powiedział bowiem - mając na myśli drugą edycję Festiwalu w Jeleniej Górze w 2013 roku – „zapraszam na drugi Festiwal do... Krakowa”. Prostując tę informację stwierdził, że błąd wynikał z oczywistych powodów – jeleniogórski Festiwal, organizowany po raz pierwszy, został przygotowany i przeprowadzony tak znakomicie, iż naturalną koleją rzeczy pomylił mu się z taką imprezą w Krakowie, która ma 22-letnią tradycję.

Trudno o większy komplement dla organizatorów, gości i widzów Festiwalu Kultury Żydowskiej w Jeleniej Górze!

towała obtížné umění. Hanna Kossowska, etnografka, výtvarná umělkyně a grafik měla šanci přiblížit svým posluchačům své poselství, a poukázat charakteristické šperky. Monika Leszczyńska – učitelka tance, nadšená tanečnice izraelského tance **snunit**, která je posedla myšlenkou předat znalosti o tomto tanci takovému množství lidí, jakému to jen bude možné – získávala si svým nadšením mnoho fanoušků. Mirosława Mireková, Marta Pietruszka, Urszula a Julia Makosz nebo Sylwia Liszka – v rámci svých oborů – dokázaly přitáhnout k svým prezentacím davy projevujících zájem diváků, posluchačů a účastníků.

Některým účastníkům Festival odhalil zásoby rozmanitých kulturních odvětví, pro další – byl duchovním obohacením, a pro ostatní znamenal dobrou zábavu. Každý si určitě vychutnal neobvyklé bohaté poučení.

Na jevišti divadla C. K. Norwida, před zahájením mimo festivalového koncertu skupiny Franka Londona, který uzavíral dvoudenní setkání se židovskou kulturou, jeho umělecký ředitel - Janusz Makuch během svého shrnujícího projevu udělal neobvyklou chybu, která se nakonec stala nejvyšším možným vyznamenáním, jaké si organizátoři Jeleno horského Festivalu židovské kultury mohli jen přát. Aby pozval na příští a zároveň druhou edici festivalu v roce 2013 ředitel řekl „zveme Vás na druhý Festival do... Krakova”. Samozřejmě aby tu chybu napravit konstatoval, že se přeřekl kvůli očividné samozřejmosti, protože Jeleno Horský Festival, i když organizovaný po prvé, byl připravený a uskutečněný výtečným způsobem a to natolik, že se přirozeně podobal akci pořádané, už od 22 let v Krakově.

Jen stěží si lze dopřát lepší komplement pro pořadatele, hoste a diváky Festivalu židovské kultury v Jelení Hoře!

FESTIWAL KULTURY ŻYDOWSKIEJ 8 CZERWCA 2013

Program Festiwalu w 2013 zawierał się w kilku zaledwie punktach: koncert muzyczny zespołu „Mackie Messner Klezmer Band”, opowiadania żydowskich przypowieści, krótka sesja naukowa z udziałem Julii Makosz z Uniwersytetu Jagiellońskiego o „Cyklu życia religijnego Żydów” i dr Przemysław Piekarskiego, także z UJ – „Szmonces – z czego śmieją się Żydzi”. Potem występ młodzieżowego zespołu teatralnego, złożonego z adeptów sztuki scenicznej z Jeleniej Góry i Turnowa oraz prezentacja filmu o českých zabytkach związanych z życiem tamtejszych Żydów.

Z pozoru – konwencjonalny i bez większychajerwerków. Ale to były tylko pozory, bo od pierwszych wersów żydowskich piosenek stało się oczywiste, że to nie będzie spotkanie smętnych wspominków.

Nie można było bowiem przewidzieć, że czescy instrumentalisci porwą klezmerską muzyką do tańca nawet tych, którzy zasiedli na ławkach przed Muszlą Koncertową w Parku Zdrojowym. Byli tacy, co wstali i tańczyli, byli ci, którzy wciąż siedząc, ulegali i poddawali się rytmom, byli w końcu i ci, którzy zsiadli z rowerów, by tańczyć do ostatniej nutki ostatniej piosenki.

Festiwal Kultury Żydowskiej
Jelenia Góra – Cieplice
08.06.2013

Program:

14.00 Koncert muzyczny „Mackie Messner Klezmer Band”

15.15 Bajki żydowskie

15.30 Sesje naukowe (Teatr Zdrojowy Animacji)

17.00 Spektakl „צירק” (Teatr Zdrojowy Animacji)

Liczne atrakcje dla dzieci – malowanie klocków, balony...

www.jeleniogora.pl

Plakat Festiwalu Kultury Żydowskiej z 2013 roku
Plakat Festiwalu Żidovské kultury z roku 2013.

FESTIVAL ZIDOVSKÉ KULTURY 8. ČERVNA 2013

Program Festivalu se v roce 2013 soustředil jen na několik událostí: hudební vystoupení skupiny „Mackie Messner Klezmer Band”, vyprávění židovských povídek, a krátkou vědeckou přednášku na téma Cykly náboženského života Žida - vedenou Julii Makosz z Jagelonské univerzity a další přednášku navazující na téma Židovských vtípů

(šmonces) aneb z čeho se smějí Židové? - vedenou dr Przemysławem Piekarským, také z Jagelonské univerzity. Poté následovala vystoupení mládežnické divadelní skupiny složené s adeptů divadelního umění z Jelení Hory a Turnova a posléze prezentace filmu o českých památkách spojených se životem zdejších Židů.

Na první pohled – konvenční a bez přehánění. Jenže toto byly jen falešné předpoklady, protože hned po zaznění prvních řádků židovských písní se stalo samozřejmostí, že tohle nebude pouhé odprašování vzpomínek.

Bylo úplným překvapením pro diváky původně sedící na lavicích hned u jeviště, že je čeští instrumentalisté svými klezmary dokázali přemluvit k tanci v lázeňském parku. Většina se zvedla a tancovala, další, kteří zůstali sedět, se nechali unášet zněním židovského hudebního nástroje a zbytek,

Słuchacze koncertu w znakomitej większości przenieśli się do wnętrza Teatru Zdrojowego, gdzie czytane były opowiadki żydowskie. Musieli wcześniej, po drodze pokonać (z niemałą trudnością) dwie przeszkody – pokazy młodych sztukmistrzów, którzy opanowali dziesięć wyobrażeń i malutki warsztat malowania „dreidli” – drewnianych kłoców z hebrajskimi literami.

Później w Teatrze słuchacze mogli się na przemian zaśmiewać słuchając anegdot żydowskich i zadumać słuchając wykładów.

Wszyscy bowiem mieli świadomość, że we wnętrzu Teatru trwa narracja o narodzie, który z ziem polskich zniknął w wielkiej części. Z różnych powodów pozostawił po sobie niewiele śladów materialnych, choć nie brakuje emocji związanych z jego tutaj bytnością.

„Cykl życia religijnego Żyda”

Od pierwszych dni po urodzeniu aż do ostatnich życia fizyczne i duchowe Żydów poddane jest jasno określonym regułom i symbolice, którym ulegają (mocniej) ortodoksyjni przedstawiciele tego narodu, ale też tacy, którzy sprawę wiary traktują nie tak zasadniczo. Faktem jest, że w symbolice żydowskiego bytu nie ma miejsca

który zde doraził trzeba na kolech, se okamžitě roztočil. Tento spontánní tanec neskončil dřív, než dozněly zvuky poslední písničky.

Bezmála všichni posluchači se z koncertu přesunuli dovnitř Lázeňského divadla, kde byly čtené židovské povídky. Cestou museli zdat (ne bez potíží) dvě překážky – ukázkou mladých kejklířů, kteří ovládali dětskou představitost a malinký výtvarný workshop malování na „dreidlich” – dřevěných kostičkách s hebrejskými písmeny.

O trochu později v divadle, se posluchači mohli smát židovským vtipům, posléze zamýšlet během poslouchání vědeckých přednášek.

Všichni si přitom uvědomovali, že se v budově divadla koná řeč o národu, který z polského území zmizel ve velkém měřítku. Z různých důvodů po sobě zanechal jen několik málo materiálních stop, i když nechybí emotivní stránka jeho přítomnosti.

„Cykly náboženského života Žida”

Hned od začátku života, až k jeho konci se fyzická a duševní existence Židů řídila přesně vymezenými pravidly a symboly, u některých ortodoxních zástupců tohoto národa dokonce přísněji, a u dalších, kterých přístup k otázkám víry, byl méně přísný, bylo to poněkud slaběji dodržované. Faktem je, že v židovské existencionální symbolice není pro-

na emancypaci. Symbolem przymierza, jakie Bóg zawarł z Abrahamem jest obrzezanie (8 dni po narodzinach), które przypisane jest wyłącznie chłopcu. W dniu obrzezania nadaje się też chłopcu imię. Ta ceremonia otwiera cykl wielu zdarzeń, którymi Żyd będzie w ciągu całego życia udowadniał swoje oddanie

Stwórcy, a także przywiązanie do tradycji. Dziewczynka z kolei otrzymuje swoje imię podczas radosnej ceremonii zwanej simchat bat. Nie jest to jedyna różnica w powinnościach religijnych Żyda i Żydówki, choć istnieje także wiele punktów wspólnych. Poza obrzezaniem chłopcy poddawani są obrzędem „wykupienia” pierworodnego syna matki za 5 szekli, pierwszego obcięcia włosów, kiedy chłopiec kończy trzy lata i od kiedy to może dopiero założyć jarmułkę. Dopiero kiedy dziewczynka kończy 12 lat, a chłopiec 13 pojawia się podobny dla nich rytuał – bat micwa dla dziewcząt i bar micwa dla chłopców, ale i w tym przypadku uroczystość chłopięca ma inny, donioślejszy wymiar, zresztą dla dziewcząt wprowadzono ją dopiero w XX w.

To dla obu płci oznacza przekroczenie progu religijnej dorosłości, symboliczne uprawnienia, w rodzaju możliwości publicznego czytania Tory i wygłaszania komentarzy do jej wersetów, ale i obowiązki – m.in. dochowywanie surowych reguł postów.

Później ślub, ze swatem, czy swatką, koniecznie pod baldachimem, wcześniej krótka izolacja młodych, którzy przez ostatni tydzień przed ma-

stor pro emancipace. Symbolem příměří jaké Bůh uzavřel s Abrahamem je obřízka (8 dnů po narození), kterou se ukládá výhradně chlapcům. V den obřízky se chlapečkům dává také jméno. Tenhle ceremoniál otevírá cyklus mnoha událostí, prostřednictvím kterých bude věřící žid během zbytku svého života dávat důkaz věrnosti stvořiteli, a také věrnosti tradici. Na druhou stranu holčičky dostanou své jméno v průběhu radostného obřadu simchat bat. Není to ale jediný rozdíl mezi náboženskými povinnostmi Žida a Židovky. Kromě

zmíněných rozdílů existují také společné prvky. Kromě obřízky jsou chlápce podrobení ceremonii „odkoupení” prvorodného syna matky za 5šekelů, prvního ostříhání vlasů, kdy chlapec končí třetí rok života a v okamžiku kdy poprvé smí si nasadit na hlavu kipu. Teprve kdy holčička dospěje k věku 12let, a chlapec 13let se objevuje obdobný rituál – bat micwa pro holky a bar micwa pro chlapce, i když tady chlapecké slavnosti jsou stejně důležitějšího významu, co naznačuje skutečnost, že obdobné

slavností pro holky byly zavedené až ve 20. století.

Pro obě pohlaví je znamením překročení hranice náboženské dospělosti, symbolické oprávnění, v podobě způsobilosti k veřejnému přečtení části Tory a vyjadřování názorů k jejím veršům, také ale ukládá povinnosti – mj. dodržování přísných pravidel půstu.

Následně svatba, sňatek domluvený nebo nedomluvený, určitě pod svatebním baldachimem, předem krátkodobá izolace snoubenců, kteří by se před svatbou týden neměli stýkat, a během sa-

żeństwem nie powinni się widzieć, a podczas samej uroczystości – kolejne rytuały, jak zakładanie przez narzeczonego welonu na głowę panny młodej, by uniknąć błędu, opisanego w księgach, jaki przypadł w udziale narzeczonemu, który posłubił Leę, choć kochał Rachelę... Przed ślubem rytualna kąpiel w mykwie, po nim pierwszy posiłek obojga, z dala od weselnego zgiełku...

Rytuały i symbole... żaden z nich nie jest traktowany jako uciążliwość, żaden z nich nie jest trywializowany i nie ulega komercji.

Źródłem takich symboli jest Biblia, nieustanne odczytywanie Pisma, odniesienia się do zdarzeń w rodzaju zniszczenia Świątyni, jako cezury ważnej od tysiący lat. Pewnie przez te analizy chętnie wybierany na ślub jest wtorek, dzień wróżący szczęście, jako trzeci dzień tworzenia świata, kiedy Bóg miał dwukrotnie odetchnąć z ulgą, stwierdzając że Jego praca postępuje zgodnie z zamierzeniami. Wprawdzie w dniu ślubu, ze względów praktycznych w odczytywanej publicznie katubie napomyka się od razu o warunkach ewentualnego rozvodu, nikt jednak z tego nie czyni osądu, iż może to być zła wróżba dla podpisywanej właśnie małżeńskiej umowy.

Cały cykl powtarza się przez pokolenia, a jest w nim miejsce dla Chewra Kadisza, stowarzyszenia które przygotowuje ciała zmarłych Żydów do ostatniej ziemskiej podróży. Skromnej, by w niebiosach każdy pojawił się w podobnej odzieży, bo – jak mówi przysłowie – „w śmiertelnym całunie nie ma kieszeni”. A że złożone do grobu ciało musi mieć kontakt z ziemią, to w trumnie nie

motné slavnosti – další rituály, mj. ověření nevěsty pod závojem a následné zakrytí ženichem nevěstině tváří, pro jistotu, že neudělá chybu, popsanou ve knihách, kde si ženich, který miloval Rachelu vzal Leu... Před svatbou koupel v rituální lázni mikve, následně první jídlo obou, mimo svatební slavnosti...

Rituály a symboly... vůbec žádný není považovaný za obtížný, vůbec žádný není pro zúčastněné triviální a nepodléhá komercializaci.

Zdrojem takových symbolů je Bible, neustále kázání z Bible a Talmudu, navazování na různé události jako je např. vypálení Chrámu, z důvodu jeho významu udržovaného po celá století. Určitě kvůli těmto analýzám je pro svatbu volené úterý, den věštící štěstí, jako třetí den stvoření světa, kdy se Bůh měl dvakrát s úlevou povšimnout, že Jeho práce pokračuje dle předpokladů. I když na židovské svatbě se z praktických důvodů uzavírá svatební smlouva, která veřejně přečtená upřesňuje také podmínky rozvodu, nikdo si nemyslí, že to bude nějaké zle poselství pro právě podepisovanou Katubu.

Celý cyklus se opakuje po mnoho generaci, a je zde místo pro Chewra Kadisza, sdružení, které připravuje tělo zesnulých Židů k poslední zemske cestě. Skromné, protože na nebesích by se každý měl objevit ve stejném oblečení, a jako vypraví přísloví – „ve smrtelném plátně nejsou kapse”. A protože tělo naložené do hrobky musí mít kontakt se zemí, je rakev vybavená dostatkem malých otvorů, které k tomu přispívají.

brakuje malých otvorů, ktoré to umožňujú. A potom... prichodzí čas na žalobný kadisz jatom, modlitwę, którą syn odmawia codziennie po śmierci rodzica przez 11 miesięcy, a później – w każdą rocznicę jego śmierci. I na malutkie kamienie, które niekiedy odwiedzający cmentarz kładą na grobie zmarłego, uznając, że skoro „Bóg to skała, to ludzka dusza jest jej ułamkiem”.

Symboly religii żydowskiej wniknęły bardzo głęboko w codzienność, jak choćby gwiazda Dawida, tarcza ochronna, czy menora – siedmioramienny świecznik, symbol krzewu gorejącego, ale i rozbudowany o wymowę sześciu dni tworzenia świata oraz siódmego – pnia świecznika – światła skierowanego do Boga.

„Szmonces – z czego śmieją się Żydzi”

Z czego śmieją się Żydzi? Najkrócej – z wszystkiego! Nawet Stwórca nie jest wolny od przywoływania w niektórych żartach, aczkolwiek taktownie i delikatnie.

Żyd do Boga – co mam robić, Panie, mój syn dał się ochrzcić..
– Nie mam pojęcia – pada odpowiedź
– mój też...

Niemniej – takie dowcipy nie spotykają się nawet u ortodoksyjnych z aktami potępienia żartownisiów. Szalom Asz wyśmiewa w swoich książkach nawet te zdarzenia, które mogły mieć miejsce w trakcie tworzenia świata. Ten jeden z żydowskich skandalistów, dobry znajomy m.in. Witkiewicza i Żeromskiego jest auto-

Pak přijde doba smutku... kadisz jatom, modlitby, kterou syn po smrti rodiče opakuje každý den po dobu 11 měsíců, po tomto období – každé výročí jeho smrti. A na malinké kamínky, které někdy navštěvující hřbitov uloží na hrobku zesnulého, ve znamení, že „pokud je Bůh skalou, tak je lidská duše její úlomkem”.

Symboly židovského náboženství pronikly velmi hluboko do každodenního života, jako například Davidova hvězda, ochranný terč, nebo menora – sedmiramenný svícen, symbolizující hořící keř, s dodatečným významem šesti dnů stvoření světa a sedmého – kmene svícenu – světla směřujícího k Bohu.

„Židovské vtipy (šmonces) aneb z čeho se smějí Židové?”

Z čeho se smějí Židové? Krátce – ze všeho! Dokonce Stvořitel není mimo některé vtipy, ačkoliv něžně a taktně.

Žid se zeptal Boha – co mám dělat, Pane, můj syn se nechal pokřtít.
– Nemám ponětí – odpovídá Bůh – můj to udělal také...

Navzdory tomu vtipálci nejsou za vyprávění takových vtipů nějak trestaní, dokonce ortodoxními židy. Sholem Asch vysmívá ve svých knížkách dokonce události, které se mohly konat během tvoření světa. Tento spisovatel patří mezi židovské skandalisty. Byl dobrým přítelem polských spisovatelů Witkiewicze a Žeromského. Dramatik, kterého hlavní postava – Žid – vlastnila nevěstinec. Kandidát na Nobelovu cenu za literaturu. Za obecné zásluhy

rem dramatu, którego bohater – Żyd – prowadzi dom publiczny. Kandydat do literackiej Nagrody Nobla otrzymał krzyż Orderu Odrodzenia Polski.

Ale Żydzi ubóstwiają delikatne złośliwości pod własnym adresem, szczególnie takie, które obnażają charakter niejednego z nich, umiejętność wyjścia z najtrudniejszych sytuacji.

Żyd-błazen, ulubiony trefniś króla wpadł w nielaskę tak ogromną, iż władca skazał go na śmierć. Biorąc jednak pod uwagę dawne zasługi, pozwolił mu wybrać rodzaj śmierci. – Skoro tak, to poproszę o śmierć ze starości – powiedział błazen.

Szmances, to żart oparty na humorze żydowskim, powinien być rozumiany bardziej jako etiuda kabaretowa, niż krótki dowcip. W okresie II Rzeczypospolitej kabarety zdobywały popularność właśnie m.in. dlatego, że prezentowały takie krótkie dziełka, a niektórzy aktorzy na tym budowali swoją wielką popularność.

Warto wprowadzać odrozdniczenie między dowcipami żydowskimi, a dowcipami o Żydach. Przykładem „żydowskiego” jest choćby taki:

W okresie straszliwej suszy do rabina przysła delegacja rolników z prośbą o cud, by spadł deszcz. Widząc czyste niebo rabin powiedział stanowczo, że cudu nie będzie, bo posłańcy nie mają wiary w siebie.
– Jak to nie mamy – zaprotestowali – skoro właśnie przyszliśmy do ciebie?
– Gdybyście mieli – odparł – przyslibyście z parasolami.

o Polską republikę był mu udělen občanský Řád Polonia Restituta.

Jenže Židove zbožňuji jemné zlomyslnosti vůči sobě samým, obzvlášť takové, které odhalují povahu většiny z nich, dovednost se dostat z každého maléru.

Žid-šašek, oblíbený komik krále byl brzo zbavený přízně, panovník ho dokonce odsoudil k trestu smrti. Protože se v minulosti zasloužil, mohl si zvolit typ usmrčení – Když tak, tak prosím o smrt stářím a sešlostí – řekl šašek.

Šmonces, je židovskou anekdotou znázorňující židovský způsob žertování, měli bychom ho rozumět spíše jako kabaretní studium, než krátký vtip. V době meziválečné 2. Polské republiky si kabarety získávaly zájem diváků právě proto, že prezentovaly jen krátké díla, a někteří herci si na tom stavěli svou velkou popularitu.

Je třeba rozlišovat mezi židovskými vtipy, a vtipy o židech. Například „židovský” vtip zní takhle:

V období příšerného sucha rabína navštívili zástupci zemědělců a prosili o zázrak, přáli si, aby

začalo pršet. Protože rabín byl si vědomý nezatažené a krásné oblohy došel k odhodlanému závěru, že se zázrak nebude konat, protože poslové nemají v sobě dost víry.
– Co, že my nemáme dost víry – vzbouřili se zástupci – přece jsme k tobě přišli?
– Pokud byste víru měli – odpověděl – tak byste přišli s deštníky.

Elementy dowcipu można znaleźć w Talmudzie, więc czemu się dziwić, iż Żydzi bezlitośnie kpią z siebie na co dzień? – pytają znawcy

Neustająca radość jest wielkim przykazaniem – odpowiadają ci, którzy są krytykowani za rozsiewanie złośliwostek, powołując się m.in. na Zygmunta Freuda (też Żyda), który miał powiedzieć, że „dowcip żydowski jest sprawą śmiertelnie poważną”.

A kiedy na scenie pojawili się młodzi aktorzy, ten cytat nabrał jeszcze innego znaczenia. Spektakl „Targ i cyrk” był bowiem widowiskiem, który w niezwykle skondensowanej formie, ale także znakomicie skonstruowanej oddawał możliwość wiele barw przywoływanego na scenie świata.

Twórcy tego przedstawienia powiedzieli: „Po polsku i po czesku chcieliśmy przywołać klimat cyrku – świata Jaszy Mazura, a także targu, gdzie toczyło się codzienne życie żydowskiej gminy. Okrasiliśmy je baśniami Singera, ale przede wszystkim chcieliśmy przybliżyć choć na chwilę kulturowe dziedzictwo społeczności, której już nie ma”.

Brawurowo zagrane, efektowne muzycznie przedstawie-

Prvky vtipů se nachází v Talmudu, takže není divu, že se Židové den co den bezlitočně vysmívají sami sobě? – znalci zde kladou otázku.

Neustála radost je velkým příkazáním – konstatuje každý, koho ostatní kritizují za zlomyslné vyprávění, a připomíná slova Sigmunda Freuda (také Žida), který prý řekl, že „Židovský vtip je věcí smrtelně vážnou”.

V okamžiku, kdy se na jevišti objevili mládí herci, citovaná věta získávala jinou povahu. Představení „Trh a cirkus” bylo podívanou s neobvyklé kondenzovanou a perfektně připravenou formou, které předvádělo co nejvíc barev přivedeného na jeviště světla.

Umělci, kteří toto představení stvořili, řekli, že: „v polštině a češtině se snažili ukázat ducha cirkusu – světa Jašy Mazura, a také trhu, kde se odehrával každodenní život židovské obce. Přidali jsme na okrasu pohádky Singera, a především jsme chtěli alespoň na okamžik přiblížit kulturní dědictví společnosti, která už neexistuje”.

Bravurně odehrané a hudebně efektivní představení neumožňovalo divákům ani na chvíli přestat sledovat děj na jevišti. Housle a bubny, komedianti a prodavačky, rabínové

nie nie pozwalalo widzowi nawet na chwilę oderwania się od akcji na scenie. Skrzypce i bębny, komici i przekupki, rabini i wierni, muzycy i słuchacze... Wszyscy oni w ogromnym tempie pokazywali żywiłowość zagranych przez siebie postaci, ale i – zwalniając gwałtownie – stwarzali możliwość zdobycia się na refleksję wszystkim widzom tego spektaklu.

Na zakończenie Festiwalu wyemitowany został film – także budowany w różnym tempach, bo zdjęcia z budów synagog przeplatały się z fotografiami exodusu, będącego zapowiedzią wojennych tragedii. Fotografie ubogich sklepików żydowskich w miejscowościach północnych Czech przewijały się między zdjęciami macew – jedynych pozostałości po właścicielach tych sklepików. Trudno było pozbyć się emocji widząc fotokopię dokumentu o osiedleniu się Żydów w Turnowie z 1527 roku i odremontowane dziś, służące znowu współczesnym potrzebom synagogi.

Po tylu wrażeniach i kolejnej dawce wiedzy o kulturze żydowskiej – pozostaje nam tylko z niecierpliwością oczekiwać kolejnego Festiwalu!

a věřící, hudebníci a posluchače... každý ohromujícím tempem ukazoval životnost hravých postav, zároveň okamžitě zpomalení vytvořilo všem pozorujícím tuto podívanou příležitost se trochu zamýšlet.

Na konec Festivalu se promítal film – také využíval stupňování tempa, protože se fotografie výstavby židovských chrámů střídaly s fotografiemi hromadného odchodu, který předpovídal válečnou pohromu. Fotografie chudých židovských obchůdků v obcích severních Čech byly promítány mezi fotografiemi židovských náhrobků – maceva – jediných pozůstatků po majitelích těchto obchůdků. Jen stěží se člověk bránil emocím, když viděl fotografii dokumentu o osídlení Židů v Turnově z roku 1527 a současně

rekonstruované synagogy, ve kterých se dnes zase konají bohoslužby.

Spousta zážitků a nový balík znalosti ohledně židovské kultury – nás nutí, abychom netrpělivě očekávali příští edice Festivalu!

O SKARBIE ŻYDOWSKIM

Před pięciuset laty przybyli do Turnova pierwsi Żydzi. Byli to ludzie z Izraela, z dalekiego kraju położonego nad Morzem Śródziemnym. Przez setki lat żyli w Królestwie Czeskim razem z Czechami i Niemcami, handlowali z nimi i razem pracowali. Przy tym nadal porozumiewali się w swoim ojczystym języku hebrajskim, wierzyli w swego jedyneho Boga i kultywowali swoje zwyczaje, tradycje i święta. Wszystko to różniło się od tego, do czego przyzwyczajeni byli miejscowi. Niewiedza i strach przed odmiennością kultury żydowskiej sprzyjała powstawaniu nieporozumień i kłótni, a czasem nawet pomówień, oszczerstw i wrogości.

Jedna z takich sytuacji miała miejsce, kiedy rozniosło się, że Żydzi w swoim domu modlitw, zwanym synagogą, przechowują cenny skarb. A skarbem tym miały być ni mniej, ni więcej, tylko klejnoty królewskie. Kto to wymyślił? Może Jakub od szewca, który zauważył przez drzwi synagogi coś błyszczącego? Może Alojzy – pan z zamku, kiedy skończyły mu się pieniądze i szukał, komu co mógłby zabrać? Może wędrowny mnich Teodor, który gdzieś usłyszał, że Żydzi przechowują królewską koronę? Po dziś dzień bywa tak, że nierozważne słowo jak iskra zapala ogień, który potem trudno ugasić...

Pewnego dnia, za namową Jakuba, Alojzy i Teodor wraz z innymi towarzyszami wybrali się do synagogi, aby odnaleźć skarb. Było to w sobotę rano, kiedy Żydzi obchodzą swój święty dzień odpoczynku. Pod wodzą Jakuba wtargnęli do synagogi, krzycząc: „Oddajcie skarb, który ukradliście! Oddajcie klejnoty królewskie! Przecież każdy wie, że Żydzi nie mają żadnego królestwa i żadnego króla! Na pewno ukradliście koronę i berło naszym królom!”

Żydzi przebywający w synagodze przestali się modlić i spojrzeli na swojego rabina, mędrca Barucha. Ten wstał powoli, pogłaskał swoją siwą brodę i powiedział: „Tak,

O ŻIDOVSKÉM POKLADU

Před pěti sty lety do Turnova přišli první Židé, lidé ze země Izrael v dalekém Středomoří. V Českém království žili spolu s Čechy a Němci, obchodovali s nimi a pracovali s nimi. Přitom si stále zachovávali svůj původní jazyk hebrejštinu, věřili ve svého jediného Boha a dodržovali své zvyky, tradice a svátky. To vše bylo jiné, než na co byli místní lidé zvyklí. A tak se mohlo stát, že ze strachu a nevědomosti došlo k nedorozumění a zmatkům či dokonce k pomluvám a nepřátelství.

Jako tehdy, když se rozkřiklo, že Židé ve své modlitebně zvané synagoga přechovávají vzácný poklad. A tím pokladem není nic menšího než královské klenoty. Kdo si tu zvěst vymyslel? Možná ševcovic Jakub, když zahlédl dveřmi synagogy něco třpytivého? Možná zámecký pán Alois, když mu došly peníze a hledal, komu by co sebral? Možná potulný mnich Teodor, který někde zaslechl, že Židé schovávají královskou korunu? Dodnes to tak bývá, že nerozważné slovo jako jiskra zapálí oheň a ten je potom těžké hasit... Jednoho dne se tedy pod vedením Jakuba vydali Alois i Teodor a další lidé do synagogy, aby poklad našli. Stalo se to v sobotu ráno, kdy Židé slaví svůj sváteční den odpoczynku. V čele s Jakubem vtrhli do synagogy a křičeli: „Vraťte poklad, který jste ukradli! Vraťte královské klenoty! Přece každý ví, že Židé nemají žádné království a žádného krále! Jistě jste korunu a žezlo ukradli našim králům!”

Židé v synagoze se přestali modlit a pohlédli na svého moudrého učence, rabína Barucha. Ten pomalu vstal, uhladil si šedivý vous a pravil: „Ano, máme tu schované královské klenoty. Ukážeme vám je. Ale vydáme vám je pouze pod jednou podmínkou. Totiž že dokážete ten nejvzácnější královský klenot poznat.”

„Taková hloupá podmínka,” pomyslel si Jakub. „Kdo by nedokázal poznat nejdražší klenot? Každý ví, že je to koruna.” „Souhlasíme s tvou podmínkou, starče,” řekl

mamy tu schowane klejnoty królewskie. Pokażemy je wam. Ale oddamy je tylko pod jednym warunkiem – musicie udowodnić, że potraficie rozpoznać ten najcenniejszy klejnot królewski”.

„Taki głupi warunek” – pomyślał Jakub. „Kto by nie potrafił rozpoznać najdroższego klejnotu? Każdy przecież wie, że to jest korona”. „Zgadzam się z twoim warunkiem, starcze” – powiedział na głos. Rabin Baruch kiwnął głową w kierunku pozostałych Żydów, a ci podeszli do miejsca w ścianie zakrytego ozdobną aksamitną zasłoną, odsunęli ją i odkryli drzwiczki szafki. Przez tłum przebiegł szum, wszyscy wyciągali szyje, aby lepiej widzieć, co się w niej kryje. I rzeczywiście, w szafce pomalowanej kolorem błękitnym jak niebo, na dwóch drążkach stał przedmiot zawinięty w aksamit, a na nim – przepiękna korona z kolorowymi kamieniami szlachetnymi, tarcza, dwa zwieńczenia ozdobione dzwoneczkami, a z boku wskaźnik.

Wszystko z błyszczącego srebra, grawerowane i zdobione reliefami zwierząt i roślin. „Ha!” – wykrzyknął Jakub. „Tu jest ten skarb! I tylko głupi by nie poznał, że najcenniejszym królewskim skarbem jest korona!” I już wyciągał po nią ręce, będąc pewnym swego zwycięstwa. Na to rabin Baruch powstrzymał go, mówiąc: „Masz rację, jest to piękny klejnot, ale tylko głupiec pozwoli się olśnić blaskiem cennego metalu i kamieni szlachetnych. Rzeczywistym klejnotem królewskim jest przedmiot, który ta korona, tarcza, zwieńczenia i wskaźnik ozdabiają. Oto zwoje Tory – księgi pisanej piórem na pergaminie i zwiniętej na drewnianych drążkach. Opowiada o dziejach naszych przodków i o nauce Boga, Króla naszego. Wszystko pozostałe służy jedynie jako jej ozdoby. Ona jest naszym najcenniejszym skarbem”.

Jakubowi i jego towarzyszom nie pozostało nic innego, jak tylko odejść z synagogi z pustymi rękoma. A w skrytości ducha kręcili głowami i nie mogli pojąć, jakimi dziwakami są ci Żydzi, jeżeli bardziej niż srebro cenią sobie księgi...

I tak właśnie jest – każdy z nas ma swój najcenniejszy skarb. I może on być zupełnie inny niż skarb naszego sąsiada. Jak to dobrze, że świat jest różnorodny i ludzie są różni!

nahlas. Baruch pokývl hlavou na ostatní Židy a ti se vydali k místu ve zdi zakrytému zdobenou sametovou oponou. Oponu roztáhli a odkryli dvířka skříně. V davu to zašumělo, všichni natáhli krky, aby lépe viděli, co se v ní skrývá. A skutečně, ve skříní vymalované blankytnou barvou nebe stála na dvou dřevěných tyčích do sametové látky zabalená věc a na ní – krása, až oči přecházely! Koruna s barevnými kameny, štít, dva nástavce zdobené zvonečky a po straně ukazovátka. Vše ze třpytivého stříbra, zdobené rytinami a reliéfy zvířat a rostlin. „Ha,” vykřikl Jakub. „Tady je ten poklad! A jen hlupák by nepoznal, že nejvzácnějším královským klenotem je korona!” A už se po ní sápal, jistý si svým vítězstvím. „Máš pravdu, je to krásný klenot,” řekl rabi Baruch. „Ale jen hlupák se nechá oslnit leskem vzácného kovu a drahých kamenů. Skutečným královským klenotem je předmět, který tato koruna, štít, nástavce a ukazovátka zdobí. Totiž svitky Tóry-knihy psané brkem na pergamenu a stočená na dřevěných tyčích. Vypráví příběhy našich předků a učení Boha, našeho Krále. Vše ostatní slouží jenom k její ozdobě. Ona je naším nejvzácnějším pokladem.”

Jakubovi a jeho doprovodu nezbylo, než ze synagogy odejít s prázdnou. A v duchu kroutili hlavami, jak jsou ti Židé zvláštní, když si více než stříbra cení knih...

Je to tak, každý máme svůj nejvzácnější poklad. A ten může být úplně jiný než poklad našeho souseda. Jaká je to radost, když je svět pestrý a lidé různí!